

CI 473

SPD W REPUBLICIE FEDERALNEJ NIEMIEC, 1949 - 1974

EWOLUCJA IDEOLOGII, PROGRAMÓW POLITYCZNYCH, ZMIANY W STRUKTURZE SOCJALNEJ

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie w ogólnym zarysie procesu rozwoju ideologiczno-programowego zachodnioniemieckiej SPD od powstania RFN u schyłku 1949 r. do końca 1974 r., a także zachodzących w tym okresie zmian w składzie socjalnym i strukturze partyjnej socjaldemokracji w Niemczech Zachodnich. Podstawę źródłową opracowania stanowi literatura historyczno-polityczna, dotycząca tego tematu, i prasa RFN, w tym głównie publikacje SPD, oraz piśmiennictwo NRD, Polski i ZSRR poświęcone socjaldemokracji zachodnioniemieckiej.

1. POWOJENNY RADYKALIZM SOCJALDEMOKRACJI W NIEMCZECH ZACHODNICH (1945 - 1950)

Socjaldemokracja w zachodnich strefach okupowanych Niemiec silnie nawiązywała do swych radykalnych i klasowo-robotniczych tradycji wyrażonych w programie gotajskim z 1875 r., gdzie radykalny drobno-mieszczański nurt F. Lassalle'a ścierał się z kierunkiem rozwijającej się świadomości klasowej proletariatu, oraz w programie erfurckim z 1891 r., stanowiącym zwycięstwo klasowo-robotniczego kierunku A. Bebla, który ewoluował na pozycje marksistowskie¹. Nie zostały jednak anulowane ustalenia socjaldemokracji z okresu międzywojennego — program zgorzelecki z 1921 r. i heidelberski z 1925 r., które dostosowały teorię SPD do praktyki rewizjonistycznej, zapoczątkowanej już na przełomie XIX i XX w. Zwłaszcza program heidelberski, zawierający twierdzenia Rudolfa Hilferdinga o „zorganizowanym kapitalizmie”, „demokracji gospodarczej”

¹ G. Winkler, *Marxismus — heute*. „Das Sozialistische Jahrhundert” 1946, nr 3/4, s. 34; J. Grunner, *Marxismus — heute*. „Das Sozialistische Jahrhundert” 1947 nr 2, ss. 12 - 14. Teoretyczny organ SPD „Das Sozialistische Jahrhundert” występował także w następnych latach 1948 - 1949 w obronie tez marksistowskich w dziedzinie filozofii (nr 5/6/1948, s. 82), polityki kulturalnej i ekonomii (tamże, ss. 87 - 88), filozofii i historii (nr 4/1949, s. 173). We wszystkich tych artykułach, popierając marksistowskie postulaty, potępiano rewizjonizm.

i „zarodkach socjalistycznego społeczeństwa” w kapitalistyczno-monopolistycznym systemie gospodarki Republiki Weimarskiej, formalnie obowiązywał aż do zjazdu w Bad-Godesberg w listopadzie 1959 r. Faktycznie jednak program heidelberski, obliczony na zjednoczenie SPD z USPD, uważano w kołach SPD za nieaktualny już w latach 1933 - 1945, a po wojnie unikano powoływania się na jego postulaty. Reaktywowaną socjaldemokrację w zachodnich częściach Niemiec, tak jak i we wschodnich, nurtowały silnie radykalne orientacje społeczne. W pierwszych latach powojennych (1945 - 1948) sztandarowymi hasłami partii, wysuniętymi przez przywódców — Kurta Schumachera, Fritza Erlera, Victora Agartza — i popieranymi przez cały aktyw SPD i masy członkowskie były: zniesienie kapitalizmu, uznanie wprowadzenia ustroju socjalizmu reformistycznego w Niemczech za „zadanie dnia”, odbudowa demokratycznych i socjalistycznych Niemiec². Likwidację monopoli, socjalizację wielkiego przemysłu, banków i kolei oraz wywłaszczenie większych właścicieli ziemskich uważano powszechnie w kołach SPD za podstawowe wnioski wynikające z oceny przeszłości. Pod presją haseł socjalizacji „góra” SPD zrozumiała konieczność nacjonalizacji kluczowych gałęzi gospodarki na wzór poczynąń rządu *Labour Party* w Anglii, który w latach 1945 - 1948 dokonał kolejno nacjonalizacji: Banku Angielskiego, przemysłu węglowego, lotnictwa cywilnego, energii elektrycznej i produkcji żelaza. Słusznie oceniając rolę niemieckiej wielkiej burżuazji w powstaniu III Rzeszy i wywołaniu II wojny światowej, głoszono hasła pozbawienia jej wpływów³. Trzy pierwsze powojenne zjazdy SPD w latach 1946 - 1948 — w Hanowerze (9 - 11 maja 1946 r.), w Norymberdze (29 czerwca - 2 lipca 1947 r.) i Düsseldorfie (11 - 14 września 1948 r.) — powzięły uchwały w sprawach: socjalizacji bogactw naturalnych i kluczowych gałęzi przemysłu, parcelacji majątków ziemskich powyżej 100 ha, planowej gospodarki

² K. Schumacher, *Nach dem Zusammenbruch*. Hamburg 1949, s. 1; A. Scholz, W. G. Oschilewski, *Turmwächter der Demokratie. Ein Lebensbild von Kurt Schumacher*. Band II: *Reden und Schriften*. Berlin (West) 1953, ss. 31 - 38 i 75 - 107; F. Erler, *Sozialismus als Gegenwartsaufgabe*. Schweningen 1947, ss. 28 - 33; V. Agartz, *Sozialistische Wirtschaftspolitik*. Schweningen 1947, ss. 7 - 15; T. Pirker, *Die SPD nach Hitler. Die Geschichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 1945 - 1954*. München 1965, ss. 15 - 16; S. Miller, *Die SPD vor und nach Godesberg*. Bonn - Bad - Godesberg 1974, ss. 15 - 16; Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der SED, *Die Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung*, B. 6, Berlin 1966, ss. 106 - 107 i 364 - 337; M. Rakowski, *Socjaldemokratyczna Partia Niemiec w okresie powojennym (1945 - 1954). Problemy i idee*. Warszawa 1960, ss. 9 - 11.

³ A. Scholz, W. G. Oschilewski, *op. cit.*, ss. 37 - 38; *Protokoll der Verhandlungen des Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9 bis 11 Mai 1946 in Hannover*. Hamburg 1947, s. 57.

i tworzenia społeczeństwa socjalistycznego⁴. Oprócz uchwał trzech wymienionych zjazdów partyjnych dowodem dużego radykalizmu środowisk socjaldemokracji były podejmowane próby realizacji wysuwanych haseł w zakresie uspołecznienia przemysłu⁵. SPD, posiadając przewagę w *Landtagu* i rządzie krajowym Hesji, przeprowadziła w art. 41 konstytucji tego kraju, uchwalonej 16 grudnia 1946 r., uznanie za własność społeczną: przemysłu górniczego, hutniczego, metalurgicznego, energetycznego oraz wielkich banków, przedsiębiorstw ubezpieczeniowych i niektórych komunikacyjnych. Art. 42 konstytucji Hesji postanawiał o zajęciu na rzecz reformy rolnej wielkiej własności ziemskiej. O odszkodowaniach za wywłaszczenia w przemyśle i rolnictwie decydować miał interes społeczny. 26 maja 1948 r. parlament Hesji przyjął ustawę o radach zakładowych (*Betriebsräte*), zapewniającą tym organom robotniczym prawo współdecyzji w sprawach socjalnych, personalnych i gospodarczych przedsiębiorstw przemysłowych. Postanowienia konstytucji innych krajów Niemiec Zachodnich — art. 61 konstytucji Nadrenii-Palatynatu z 18 maja 1947 r., art. 41 konstytucji Bremy z 21 października 1947 r., artykuły 8 i 21 konstytucji Wirtembergii-Badenii z 28 października 1948 r., artykuł 159 konstytucji Bawarii — zawierały zapowiedzi uspołecznienia przemysłu na zasadzie odszkodowania, podjęte głównie dzięki zabiegom SPD przy poparciu KPD. W dniu 16 sierpnia 1948 r. parlament Północnej Nadrenii — Westfalii głosami posłów KPD, SPD i Centrum — wbrew stanowisku przedstawicieli FDP i przy wstrzymaniu się od udziału w głosowaniu posłów CDU — uchwalił ustawę o przejęciu na własność społeczną przemysłu węglowego. Ustawy nacjonalizujące przemysł wydano również w Berlinie Zachodnim i Szlezwiku-Holsztynie.

Lata 1945 - 1947 stanowiły okres szybkiego wzrostu szeregów SPD, która w grudniu liczyła 875 tys. członków⁶. Był to bowiem okres rekonstrukcji szeregów członkowskich i ogniw organizacyjnych oraz dostosowywania się partii do nowych warunków. W następnych latach 1948 - 1949, stanowiących okres przejściowy przed stabilizacją ekonomiczną

⁴ *Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der SPD in Hannover*, ss. 23 - 65. i 180; *Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands von 29 Juni bis 2 Juli 1947 in Nürnberg*, ss. 158 - 161 i 228 - 229; *Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands von 11 bis 14 September 1948 in Düsseldorf*, ss. 206 - 207.

⁵ S. Miller, *op. cit.*, ss. 16 - 17; *Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung*, ss. 206 - 208 i 213 - 214; M. Rakowski, *op. cit.*, ss. 45-52; K. Nowak, *NRF. Zagadnienia polityczno-ustrojowe*. Warszawa 1967, ss. 205 - 206; J. Walczak, *Ideologia SPD w świetle Programu Godesberskiego uchwalonego w listopadzie 1959 r.* „Z pola walki” 1973, nr 2 - 3, s. 142.

⁶ A. Grosser, *L'Allemagne de l'Occident 1945 - 1952*. Paris 1953, ss. 252 - 253; S. Miller, *op. cit.*, s. 65.

i polityczno-ustrojową w Niemczech Zachodnich, oraz w pierwszych latach istnienia RFN (1949 - 1952) zaznaczył się stopniowy spadek liczby członków: z 736 tys. w grudniu 1949 do 688 tys. we wrześniu 1950 i 650 tysięcy we wrześniu 1952 r. Środowisko robotnicze było silnie zaprezentowane w *SPD*.

W początkach powojennej działalności *SPD* w Niemczech (1945/1946) wytworzyły się jej trzy ośrodki: w Berlinie pod wodzą Otto Grotewohla, w Hanowerze pod przewodnictwem Kurta Schumachera i emigracyjny w Londynie z Erichem Ollenhauerem i Hansem Voglem na czele^{6a}. Ośrodek berliński, będący kontynuacją tradycji lewicowych odłamów socjaldemokracji, opowiadał się za socjalistyczną przebudową Niemiec i za współpracą z komunistami (wkrótce utworzono z *KPD* wspólną partię — *SED*). Ośrodki hanowerski i londyński opowiadały się za programem II Międzynarodówki Socjalistycznej i brytyjskiej *Labour Party*. Zachodziły jednak między nimi różnice w orientacjach. Grupa hanowerska pod wpływem K. Schumachera i jego bliskiego współpracownika, znanego teoretyka, Adolfa Arndta reprezentowała kierunek neolassalowski podporządkowujący cele socjalistyczne interesom narodowym. Emigracja londyńska reprezentowała przeważnie nurt tradycyjny, stanowiący kontynuację założeń socjaldemokracji z okresu Republiki Weimarskiej. Kierunek ten mechanicznie identyfikował Niemcy Zachodnie z państwem weimarskim — mimo odmienności polityczno-ustrojowych. Głównymi rzecznikami tradycyjnych koncepcji stali się po powrocie do Niemiec: E. Ollenhauer, Willi Eichler i Fritz Sängler. Ponadto występował w środowiskach *SPD* kierunek neoliberalny, którego zwolennicy wywodzili się z kręgu byłych współpracowników teoretycznego miesięcznika *SPD* „Das Sozialistische Jahrhundert”. W nurcie tym zaznaczał się silny wpływ neokantyzmu w formie propagowania etycznych wartości państwa (stąd nazwa „etyczno-liberalny socjalizm”) i eksponowania autonomii oraz wolności jednostki w państwie i społeczeństwie. Czołowymi przedstawicielami tego kierunku byli: Carlo Schmid, Ernst Tillich, Klaus Peter Schulz, Heinz Joachim Heydorn i Gerhard Weisser, a grawitowali doń później — Fritz Erler, Willy Brandt, Ernst Reuter, Karl Schiller i Heinrich Deist. Kierunki tradycyjny i neoliberalny posiadały, mimo różnic, cechy wspólne traktując socjalizm jako nową etykę i nową kulturę oraz uznając kwestie instytucjonalnych przeobrażeń społecznych za drugorzędne (stąd odrzucenie walki klas i dyktatury proletariatu). Wspomniane kierunki ukształtowały się w czasie okupacji Niemiec, chociaż większy ich rozwój zaznaczył się po utworzeniu RFN. Koncepcje K. Schumachera, A. Arndta i C. Schmida — pochodzące

^{6a} L. Łukaszuk, *Państwo kapitalistyczne w doktrynie socjaldemokracji (na przykładzie koncepcji SPD)*. Warszawa 1970, s. 33 i 66 - 69.

z poglądów F. Lassalle'a i usiłujące wykazać, że państwo burżuazyjne stanowi neutralną instytucję ogólnonarodową służącą dobru powszechnemu i każdej grupie społecznej, wywarły zasadniczy wpływ na powstanie socjaldemokratycznej doktryny o państwie identyfikującej interesy społeczeństwa i państwa. Schumacher i Arndt byli zwolennikami socjalizmu państwowego, zakładającego przebudowę społeczeństwa poprzez zreorganizowanie państwa. Znaczny wpływ na politykę SPD w okupowanych Niemczech Zachodnich wywierała lewica partyjna reprezentowana przez: organizacje młodzieżowe — *Jungsozialisten Deutschlands* (*Juso* — utworzona w 1919 r.) *Falken Sozialistische Jugend Deutschlands* (powstała w 1945 r.) i *Sozialistischer Deutscher Studentenbund* (*SDS*); *Marksistische Arbeitsgemeinschaft* (czynna w Berlinie od 1947 r. pod wodzą prof.: Wolfganga Abendrotha i Josefa Grunnera) oraz aktyw socjaldemokratyczny w Westfalii i Nadrenii (*SPD — Bezirke: an Rhein und Ruhr, Westliches Westfalen, Niederhein, Oberrhein*). Lewica ta zajmowała pozycje marksistowskie⁷, okazując skłonności do współdziałania z komunistami (przykładami były: bliska współpraca organizacji SPD i KPD w Zagłębiu Ruhry w latach 1945 - 1946 oraz porozumienie między bawarską SPD i KPD w Monachium z 8 sierpnia 1945 r. o wspólnym działaniu), a nawet do zjednoczenia. Odrzucając antykomunizm oficjalnej linii partii i doceniając rolę ruchu robotniczego w postępowych przemianach, lewica postulowała przekształcenie ustroju Niemiec Zachodnich z formalnej demokracji w rzeczywistą drogę udziału organizacji robotniczych i pracowniczych w administrowaniu gospodarką i w kierowaniu państwem (po utworzeniu RFN). Słusznym tym tezom brakło na ogół jednak podbudowania naukową argumentacją. Prawicowi przywódcy SPD zdecydowanie przeciwstawiali się współpracy z komunistami i torpedowali wszelkie próby porozumienia w strefach zachodnich Niemiec i Berlina. Drugim czynnikiem oddziałującym na formułowanie radykalnego programu SPD było istnienie i działalność KPD zmierzającej do konsekwentnej realizacji postanowień Układu Poczdamskiego w zachodnich strefach Niemiec. W tym czasie także prawica partyjna uznawała marksizm, przeważnie jednak jako metodę analizy zjawisk społecznych. Radykalizm SPD w pierwszych latach powojennych oraz pozorna zbieżność stanowisk prawicy i lewicy w partii miały istotną podstawę w rozpowszechnionych poglądach w środowiskach socjaldemokracji, a także chrześcijańskiej demokracji i innych

⁷ G. Börnsen, *Inner-parteiliche Opposition (Jungsozialisten und SPD)*. Hamburg 1969, ss. 23 - 24; G. Mannschatz, J. Seider, *Zum Kampf der KPD im Ruhrgebiet für die Einigung der Arbeiterklasse und die Entmachtung der Monopolherren 1945 - 1947*. Berlin 1962, ss. 111 - 114 i 129 - 138; M. Rakowski, *op. cit.*, ss. 11 - 12; J. Walczak, *op. cit.*, s. 142; L. Łukaszuk, *op. cit.*, ss. 70 - 71.

stronnictw, że zarówno upadek III Rzeszy, jak i dążenia mocarstw okupacyjnych w kierunku wykorzeniaenia źródeł niemieckiego imperializmu przesądziły los wielkiego kapitału niemieckiego. Opinie te wzmacniały radykalne nastroje znacznej części niemieckiej klasy robotniczej.

Odpyw fali powojennego radykalizmu *SPD* nastąpił w warunkach rozkładu koalicji antyfaszystowskiej wielkich mocarstw i zimnej wojny, presji władz okupacyjnych USA i W. Brytanii w kierunku zaniechania posunięć uspołecznienia przemysłu w strefach zachodnich, a następnie także zachodniemieckiego „cudu gospodarczego”⁸. Interwencja amerykańskich władz wojskowych w połowie 1947 r. zmusiła krajowe władze Hesji do odłożenia na pięć lat planów socjalizacji przemysłu pod pozorem, że o uspołecznieniu środków produkcji może decydować jedynie centralny rząd niemiecki. Analogiczne stanowisko zajęły brytyjskie władze okupacyjne Północnej Nadrenii-Westfalii, pomimo dużego autorytetu i znacznych wpływów rządzącej w Anglii *Labour Party* w kołach *SPD* i okazywanego poparcia niemieckim socjaldemokratom przez rząd labou-rzystowski w W. Brytanii. *SPD* zareagowała na interwencje mocarstw okupacyjnych deklaracjami protestacyjnymi, nie rozwijając jednak następnie zapowiedzianych masowych akcji sprzeciwu. Rok 1948 stanowił zamknięcie walk parlamentarnych w Niemczech Zachodnich wokół uspołecznienia bogactw naturalnych i środków produkcji. Wysiłki *SPD* w kierunku wprowadzenia ustroju socjalistycznego w Hesji i Północnej Nadrenii-Westfalii przy zachowaniu zasad formalnej demokracji, a z wykluczeniem wszelkich form dyktatury proletariatu, nie powiodły się. Dążenia te były zresztą niemożliwe do zrealizowania w warunkach okupacji Niemiec Zachodnich przez mocarstwa kapitalistyczne. Doznane niepowodzenia wynikały jednak także w poważnej mierze z błędów kierownictwa *SPD*. Uważano tam, że upadek III Rzeszy i rozbitcie hitlerowskiego aparatu państwowego oraz plany likwidacji monopoli były równoznaczne z usunięciem podstaw ustroju kapitalistycznego w Niemczech, a nawet klas. W związku z tym założeniem przywódcy *SPD* nie poświęcali większej uwagi przemianom społeczno-ekonomicznym, o które walczyli w Niemczech Zachodnich komuniści. *KPD* uznawała bowiem przeobrażenie burżuazyjno-demokratyczne w zachodnich strefach Niemiec za konieczne dla utworzenia drogi przemianom o charakterze socjalistycznym. *SPD* pozornie w swym radykaliźmie szła dalej niż *KPD*, lansując hasła, że socjalizm jest już „zadaniem dnia” i jego wprowadzenie zrealizuje się automatycznie. Konsekwencją takiego stanowiska był brak demokratycznej alter-

⁸ *Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung*, ss. 206 - 217, 214, 491 - 492; K. Nowak, *op. cit.*, s. 206; M. Rakowski, *op. cit.*, ss. 46 - 47. J. Walczak, *op. cit.*, ss 143 - 144.

natywy ze strony SPD wobec odradzania się wpływów burżuazji i niewykorzystanie ruchu robotniczego do walki o nowe Niemcy. SPD w pierwszych latach powojennych koncentrowała natomiast swe wysiłki na: zwalczaniu komunizmu, pozyskiwaniu mas drobnomieszczaństwa i wysuwaniu haseł „narodowych” — walki z ciężarami i ograniczeniami nałożonymi na Niemcy przez mocarstwa zwycięskiej koalicji antyhitlerowskiej i intensywnym zwalczaniu postanowień Układu Poczdamskiego dotyczących wschodnich granic Niemiec⁹. Posługiwano się frazeologią marksistowską w prowadzonej kampanii przeciw rzekomym wrogom niemieckich interesów narodowych: międzynarodowemu kapitałowi i ruchowi komunistycznemu. Oskarżano gwałtownie Związek Radziecki, Polskę i komunistów o skrzywdzenie, rozbitcie i zniesławienie Niemiec. K. Schumacher stał się w latach czterdziestych pierwszym przewodniczącym rewizjonistycznej kampanii przeciw granicy na Odrze i Nysie oraz przeciw odszkodowaniom wojennym, w której zaangażował się niemal cały aparat partyjny SPD. Wojowniczy antykomunizm Schumachera i jego wrogość wobec ZSRR, Polski i innych socjalistycznych państw Europy środkowo-wschodniej podzielali jego współpracownicy z *Parteivorstand der SPD*: Erich Ollenhauer — wiceprzewodniczący, Willi Knothe, Fritz Heine, Herbert Kriedemann, Alfred Nau. Poglądy te spotykały się z krytyką prof. Carlo Schmida — przewodniczącego frakcji poselskiej SPD w Radzie Parlamentarnej (od stycznia 1948 do końca sierpnia 1949 r.) oraz znanych działaczy partyjnego aktywu: W. Brandta i Herberta Wehnera, którzy występowali jako rzecznicy przyjaznego stosunku niemieckiej socjaldemokracji do narodów krajów środkowo- i wschodnioeuropejskich, odnosząc się natomiast z niechęcią do ustrojów socjalistycznych tych państw. W sytuacji rozpowszechnienia po II wojnie światowej koncepcji międzynarodowych i ponadnarodowych, SPD w całym okresie 1945-1955 występowała jako główny rzecznik pierwszeństwa niemieckich interesów narodowych. SPD już w latach 1945-1947 zaczęła przyjmować koncepcję tzw. trzeciej drogi — pośredniej w stosunku do kapitalizmu i komunizmu. W myśl tej teorii, społeczeństwo objąć miało wielką własność przemysłową, handlową i rolną. Atakowano głównie wielki kapitał monopolistyczny jako odpowiedzialny za III Rzeszę i wojnę. Natomiast średnia i drobna własność miały pozostać w rękach prywatnych, tworząc w ten sposób gospodarke „miesz-

⁹ A. W. Walczak, *Rodowód polityki wschodniej NRF*. Warszawa 1971, ss. 105-110; J. Krasuski, *Niemiecka Republika Federalna w NATO i EWG (1955-1970)*. Poznań 1972, ss. 24-25; M. Cygański, *Polityka wschodnia SPD, 1956-1966*, „Biuletyn Niemcoznawczy Instytutu Śląskiego w Opolu” 1970, nr 2-3, s. 106; J. Sobczak, *Polityka wschodnia SPD. W: Polityka wschodnia NRF (konceptje partii politycznych, związków zawodowych i organizacji przesiedleńczych w NRF)*. Warszawa 1958, ss. 4-7.

na", uważaną przez licznych członków SPD za podstawę demokracji i sprawiedliwego porządku społecznego. Jedyne lewica SPD rozumiała konieczność głębszych, i dalszych przemian społeczno-ekonomicznych — po przeprowadzeniu socjalizacji wielkiej własności. Słabością lewicy socjaldemokratycznej było ograniczanie się do studiowania poglądów Marksa i Engelsa przy niezajomości na ogół prac Lenina¹⁰. U wielu jej przedstawicieli w następstwie długoletniego oddziaływania antykomunistycznej propagandy zaznaczała się rezerwa i niechęć do leninizmu, w którym nie dostrzegano twórczej kontynuacji marksizmu. Niezajomość nauki Lenina o imperializmie uniemożliwiała zrozumienie procesów historycznych, które nastąpiły po II wojnie światowej (np. powstanie obozu socjalistycznego, szanse uniknięcia dalszych wojen). Z tego powodu również lewica socjaldemokratyczna, nie stawiając przed partią problemu państwa i zdobycia władzy, nie stworzyła sobie w klasie robotniczej mocnych punktów oparcia. Natomiast prawica SPD przystąpiła wiosną 1946 r. do rozszerzenia bazy i przekształcania charakteru partii z robotniczego na „ludowy”. Zabiegi te, obliczone na uzyskanie poparcia drobnomieszczaństwa, uwiłdoczył już pierwszy powojenny zjazd SPD w Hanowerze.

Ewolucja orientacji SPD w kierunku prawicowym zaznaczyła się silnie wiosną i latem 1949 r. — w czasie tworzenia zachodnioniemieckiego państwa kapitalistycznego. Przywódcy SPD i podległy im aparat partyjny odegrali aktywną rolę w tworzeniu zrębów RFN¹¹. Należeli oni również (zwłaszcza Carlo Schmid, Heinrich Brill, Wilhelm Menzel i Georg Zinn) do współautorów konstytucji tego państwa. Odtąd, pomimo opozycji lewicy socjaldemokratycznej (utworzenie w 1949 r. *Sozialdemokratische Aktion* oraz *Arbeitsgemeinschaft für den wissenschaftlichen Sozialismus* pod wodzą b. działacza KPD W. Pilza), rozwijał się proces stopniowego odchodzenia SPD od radykalnego programu przemian socjalistycznych i prowadzono kurs obliczony na współpracę z burżuazją. Na taką ewolucję oddziaływał również silnie przykład innych partii socjaldemokratycznych w Europie zachodniej, które pod wpływem postępującej stabilizacji kapitalizmu zarzucały plany reformowania tego ustroju i przechodziły na pozycje pełnej integracji z systemem burżuazyjnym. Znaczną rolę w tym procesie odegrał wpływ reaktywowanej Międzynarod-

¹⁰ H. Meissner, *W sprawie rozwoju koncepcji ekonomicznych SPD*. W: *Koncepcje ekonomiczne Socjaldemokratycznej Partii Niemiec*. Warszawa 1961, ss. 18 - 20.

¹¹ *SPD und Grundgesetz*. „Sopade — Querschritt durch Politik und Wirtschaft — Sozialdemokratische Parteikorrespondenz” (Bonn) 1949, nr 4, s. 26; *Der Wortlaut der Entschliessung des Parteivorstandes der SPD*. „Sopade” 1949, nr 4, s. 30; *Das Aktionsprogramm der deutschen Sozialdemokratie*. „Neuer Vorwärts” (Bonn) 6 August 1954; S. Miller, *op. cit.*, ss. 22 - 25; M. Rakowski, *op. cit.*, ss. 19 - 22; L. Łukaszuk, *op. cit.*, s. 36.

dówki Socjalistycznej, która w swym manifestie programowym pt. *Ziele und Aufgaben des demokratischen Sozialismus* z 3 lipca 1951 r. uchwalonym przez zjazd odnowicielski, obradujący w dniach 30 czerwca - 3 lipca 1951 r. we Frankfurcie nad Menem, odrzucała zasady uspołecznienia środków produkcji jako zasadniczej podstawy nowego, sprawiedliwego społeczeństwa, negowała walkę klas i potępiała dyktaturę proletariatu, uważaną przez Marksa za nieuniknione następstwo walki klasowej i stanowiącej kryterium rewolucyjnego marksizmu¹². Manifest uznawał prawo do różnych osobistych i filozoficznych motywacji idei „socjalizmu demokratycznego”, czyli tzw. pluralizm filozoficzny. Cele „socjalizmu demokratycznego” sprowadzały się do: tradycyjnej, burżuazyjnej demokracji parlamentarnej, rozszerzonej udziałem pracowników w zarządzaniu przedsiębiorstwami z uznaniem gospodarki rynkowej, opartej jednak na elementach planowości; likwidacji bezrobocia i pełnego zatrudnienia; zapewnienia rozwoju wytwórczości, zabezpieczenia socjalnego, sprawiedliwego podziału dochodów i własności; osiągnięcia stałego postępu kulturalnego. Zasadnicze założenia manifestu wskazywały na tendencje do uznania podstaw współczesnego społeczeństwa burżuazyjnego, gdyż nie było mowy o zniesieniu kapitalizmu, ani nawet o głębszym jego zreformowaniu. Faktycznie chodziło o dokonanie w systemie kapitalistycznym pewnych korektur na korzyść pracujących, połączonych z ogólnym wzrostem stopy życiowej. Przyjmowanie pluralizmu filozoficznego i odgradzanie się od komunizmu było równoznaczne z wyrzeczeniem się marksizmu względnie zepchnięciem go do roli metody stosowanej w praktyce według uznania¹³. Przedstawiony w manifestie i uchwałach dalszych zjazdów Międzynarodówki Socjalistycznej model państwa i społeczeństwa, sprzeczny z socjalizmem, był zbliżony z koncepcjami *welfare state*, rozwijanymi zwłaszcza przez teoretyków socjaldemokracji brytyjskiej i skandynawskiej. *Labour Party* wywarła najsilniejszy wpływ na rozwój powojennej doktryny SPD.

Zmiana kursu w kierunku prawicowym nie zapewniła socjaldemokracji władzy w nowym państwie zachodnioniemieckim. Rządy objęła chadecja w koalicji z liberałami. CDU/CSU stała się główną partią niemieckiej burżuazji spychając SPD do opozycji, walczącej faktycznie o inny kształt demokracji mieszczkańskiej.

¹² *Erklärung der Sozialistischen Internationale beschlossen in Frankfurt a/M am 3 Juli 1951*. Flugblatt hrsg. vom Vorstand der SPD Bonn; przedruk w: S. Miller, *op. cit.*, ss. 88 - 94; J. Gołębiowski, *Ideologia i polityka współczesnej socjaldemokracji*. Warszawa 1974, ss. 71 - 75, 94 - 102, 126 - 130; J. Walczak, *op. cit.*, ss. 144 - 145.

¹³ Tamże.

W wyborach do I *Bundestagu* w dniu 14 sierpnia 1949 r. *SPD* zdobyła 6 934 975 głosów, czyli 29,2% ogólnej ilości. Przewaga *CDU/CSU* nad socjaldemokracją w tych wyborach okazała się stosunkowo nikła (chadecja uzyskała 7 357 579 głosów, co stanowiło 31% ogółu) wynosząc 425 307 głosów i 8 mandatów. Jednak zawarcie koalicji z wolną partią demokratyczną (*FDP*) zapewniło *CDU/CSU* przewagę 60 mandatów nad opozycją w parlamencie federalnym. Przyczyną porażki wyborczej *SPD* był w znacznej mierze niekonsekwentny program zreformowania kapitalizmu i budowy nowych Niemiec oraz niedawny jej radykalizm, które bardziej zrażały burżuazję i drobnomieszczaństwo do *SPD* niż stanowiły alternatywę wobec modelu państwa i społeczeństwa *CDU/CSU*, zapewniającego trwałe utrzymanie podstaw ustroju kapitalistycznego. Doznane porażki w wyborach 14 sierpnia 1949 i 6 września 1953 r. nie wpłynęły hamująco na proces ewolucji prawicowej *SPD*. Jej początki zaznaczyły się już w uchwałach obrad zarządu głównego *SPD* w Bad Dürkheim w dniach 29 - 30 września 1949 r.¹⁴. W tzw. *Dürkheimer Beschlüsse* główny nacisk położono na: likwidację bezrobocia przez prowadzenie polityki pełnego zatrudnienia, planowanie polityki kredytowej i surowcowej z uwzględnieniem potrzeb gospodarki narodowej, odrzucenie polityki gospodarczej opierające się na chęci zysku, obciążenie i opieki nad uchodźcami oraz poszkodowanymi, przebudowę systemu rent. Dopiero w 7 i 8 punkcie tych uchwał znalazły się postulaty żądające: prawa do współdecyzji pracujących w zakładach pracy i wciągnięcia związków zawodowych do samorządu gospodarczego i politycznego, odsunięcia wielkiej własności i managerów przez socjalizację kluczowych gałęzi przemysłu i przemysłu surowcowego. Utrzymanie tych żądań stanowiło konieczne ustępstwo wobec radykalnych „dołów” partyjnych. Rewizjonistyczne i antykomunistyczne orientacje kierownictwa *SPD* znalazły wyraz w 12 i 13 punkcie wspomnianych postanowień, postulujących włączenie Berlina Zachodniego do RFN i nieuznawanie granicy na Odrze i Nysie. *Dürkheimer Beschlüsse* zastały 6 września 1949 r. formalnie uznane za program działania *SPD* na forum *Bundestagu*.

Prawicowa ewolucja orientacji kierownictwa *SPD* i aparatu partyjnego spotkała się początkowo z dość silnymi oporami lewicy socjaldemokratycznej i szeregowych członków partii, wśród których utrzymywały się poglądy radykalne z lat 1945 - 1948. Aktywność wspomnianej

¹⁴ *Jahrbuch der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 1948/1949*. Bonn 1949, s. 18; S. Miller, *op. cit.*, ss. 26 - 28; *Die westdeutschen Parteien 1945 - 1965*. Ein Handbuch herausgegeben vom Deutschen Institut für Zeitgeschichte. Berlin 1966, ss. 470 - 471.

opozycyjnej Akcji Socjaldemokratycznej na przełomie lat 1949 - 1950 była przejawem czynnej walki części lewicy SPD wspólnie z komunistami przeciw zmianom linii programowej partii. Czwarty, federalny zjazd SPD, obradujący w Hamburgu w dniach 21 - 25 maja 1950 r., stał się widownią porażki dążeń prawicy partyjnej do akceptacji remilitaryzacji RFN. Sukcesem lewicy były uchwały zjazdu zapowiadające zwalczanie przez SPD każdej próby remilitaryzacji RFN oraz zawierające krytykę Rady Europejskiej (utworzonej 5 maja 1949 r. z państw-członków NATO dla przygotowania integracji Europy zachodniej) i planu Schumana¹⁵. W następstwie tych uchwał, jesienią 1950 r. SPD rozwinęła pierwszą masową, antymilitarną kampanię przeciw zamierzeniom rządu Adenauera rozpoczęcia zbrojeń w RFN. Akcja SPD, prowadzona równorzędnie z KPD, przebiegała pod hasłami: „Nie wieder Krieg”! i „Ohne mich”. W kampanii tej zaangażowali się: K. Schumacher, W. Brandt i H. Wehner. W latach 1951 - 1953 SPD prowadziła równoległe z KPD walkę przeciw integracji RFN w bloku NATO. 11 stycznia 1951 r. frakcja SPD głosowała w *Bundestagu* przeciw uczestnictwu RFN w Europejskiej Wspólnocie Węgla i Stali, a 8 lutego 1952 r. 144 posłów SPD, wspólnie z komunistami, głosowało przeciw popieranemu gorąco przez rząd Adenauera włączeniu RFN do bloku państw zachodnich w postaci przyjęcia Układu Ogólnego i Układu o Europejskiej Wspólnocie Obronnej. Doznawszy porażki w tej ostatniej sprawie, SPD wniosła 31 stycznia 1952 r. skargę do Trybunału Konstytucyjnego w Karlsruhe i podjęła kampanię propagandową przeciw ratyfikacji wspomnianych układów, prowadzoną wraz z KPD. W sukurs rządowi przyszedł Trybunał Konstytucyjny ogłaszając 7 marca 1953 r. decyzję, że *Bundestag* jest uprawniony do przyjęcia obu układów zwykłą większością głosów i odrzucając oskarżenia SPD, iż treść ich jest sprzeczna z konstytucją RFN. 19 marca 1953 r. frakcje poselskie SPD i KPD w *Bundestagu* oponowały daremnie przeciw przyjęciu Układu Ogólnego, zwanego także „Traktatem niemieckim”, i Układu o Europejskiej Wspólnocie Obronnej. Działalność szczególnie aktywnej w opozycji *Sozialdemokratische Aktion* została zakazana przez władze pod zarzutem „kryptokomunizmu”. Upadła również wspomniana *Arbeitsgemeinschaft für den wissenschaftlichen Sozialismus*, jednak Pilz i jego zwolennicy zorganizowali nowy związek — *Sozialistischer Kampfband* (1953 - 1958), który zwalczał remilitaryzację RFN i kierownictwo SPD.

¹⁵ *Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 21 bis 25 Mai 1950 im Hamburg*. Frankfurt a/M 1950, s. 269; P. K o h n e n, *Deutschland, deine SPD*. München 1972, ss. 16 - 18.

2. DROGA SPD DO PROGRAMU GODESBERSKIEGO (1951 - 1959)

Sily lewicy okazały się jednak na dłuższą metę zbyt słabe, by skutecznie powstrzymać proces zmian założeń programowych zachodnioniemieckiej socjaldemokracji. Faktycznie trzon kierowniczy SPD wyrzekł się w końcu lat 40-tych marksizmu, następnie pod wpływem znanej deklaracji Międzynarodówki Socjalistycznej z 3 lipca 1951 r. zrezygnował również z dotychczasowego radykalizmu polityczno-prawnego, akceptując natomiast ewolucyjne przekształcenia ustrojowe kapitalizmu. Kierownictwo partyjne musiało się jednak liczyć z utrzymującymi się nastrojami radykalnymi szeregów partyjnych. W związku z tym w dokumentach programowych partii z lat 1951 - 1953 zachowywano nadal szereg postępowych postulatów z uspołecznieniem kluczowych gałęzi przemysłu, aczkolwiek te żądania wysuwano w formie mocno złagodzonej w stosunku do lat 1945 - 1948. Charakterystycznym przykładem tego stanu rzeczy był uchwalony na piątym zjeździe federalnym SPD w Dortmundzie (24 - 28 września 1952 r.) „program działania” (*Aktionsprogramm*) SPD, znamionujący etap przejściowy w dziejach powojennych partii od radykalizmu z pierwszych lat do obecnej postaci¹⁶. Stanowił on pierwszą próbę powojennego programu zasadniczego zachodnioniemieckiej socjaldemokracji. Program ten wysuwał jeszcze hasło stworzenia nowych Niemiec pod względem społecznym i politycznym i utrzymywał szereg postępowych postulatów, z których ważniejszymi były: socjalizacja kluczowych gałęzi przemysłu, stosowanie elementów planowości w gospodarce, likwidacja bezrobocia i realizacja polityki pełnego zatrudnienia, wzmocnienie demokracji w RFN. Postępowe hasła programu z Dortmundu cechowały się jednak ograniczonym zakresem i znacznie łagodniejszą formą od postulatów z lat 1945 - 1948. W dziedzinie uspołecznienia wielkiej własności produkcji odstąpiono od dotychczasowych żądań parcelacji wielkich majątków ziemskich. Zasadniczy postulat uspołecznienia kluczowych gałęzi przemysłu pojawił się w nowej postaci — środka pomocy państwa dla mniej rentownych dziedzin gospodarki, zamiast — jak dotąd — wstępu do przemian socjalistycznych. Socjalizacja miała częściowo naprawić szkody wyrządzone gospodarce przez politykę dekartelizacji zwycięskich aliantów, która — jak to podkreślano w programie — „doprowadziła do zniszczenia wielkich przedsiębiorstw przemysłu węglowego i stalowego oraz kopalń węgla, co w rezultacie przy-

¹⁶ *Aktionsprogramm der Deutschen Sozialdemokratie*. „Neuer Vorwärts” (Bonn) 6 August 1954; *Handbuch Sozialdemokratischer Politik*. Bonn 1953, ss. 77, 155 - 156, 163; S. Miller, *op. cit.*, ss. 28 - 29 i 95 - 100; H. Meissner, *op. cit.*, ss. 46 - 52; M. Rakowski, *op. cit.*, ss. 39 - 44 i 49; J. Walczak, *op. cit.*, ss. 145 - 148.

niosło poważne ograniczenia ich zdolności produkcyjnych”¹⁷. W zakresie kształtowania się oficjalnej doktryny SPD w Dortmundzie nastąpił dalszy regres, polegający na ograniczeniu dotychczasowych żądań ingerencji państwa w gospodarkę prywatną. Znalazło to wyraz w rezygnacji z wysuwanego dotąd hasła planowania centralnego w ekonomice i w uznaniu wolnej gospodarki rynkowej za system społeczno-ekonomiczny panujący w Niemczech Zachodnich (*Freie Marktwirtschaft* — według definicji jednego z przywódców CDU L. Erharda)¹⁸. Wolna konkurencja została przyjęta przez SPD za podstawę mechanizmu gospodarczego. Krytykę systemu kapitalistycznego ograniczono do żądań zwiększenia roli państwa w tym ustroju poprzez wprowadzenie pewnej planowości w formie interwencjonizmu państwowego. W *Aktionsprogramm* dokonano charakterystycznej próby połączenia elementów planowości z kapitalistycznymi stosunkami własnościowymi w znanej formule „połączenia ogólnonarodowego planowania i indywidualnego współzawodnictwa”¹⁹. Według doradcy gospodarczego Zarządu Głównego SPD prof. Karla Schillera, planowanie objąć miało rynek pracy i płacy oraz oddziaływać na wzrost produkcji i współzawodnictwo kapitalistów. Główną w nim rolę miało odgrywać jednak państwo burżuazyjne. Program dortmundzki kładł szczególnie nacisk na obronę średnich i drobnych wytwórców przed polityką monopoli, popieranie spółdzielczości w rzemiośle i rolnictwie jako formy samopomocy, zreformowanie systemu podatkowego w celu ochrony drobnych i średnich dochodów, na rozwijanie akcji budownictwa mieszkaniowego, reformy ustawodawstwa poprzez jego uproszczenie i ujednoczenie, na rozbudowę wszelkich form opieki społecznej i podniesienie jej do rangi zasadniczych funkcji państwa. W sytuacji zbliżających się wyborów do II *Bundestagu* we wrześniu 1953 r. postulaty te obliczone były z pewnością na zwiększenie popularności SPD wśród mas drobnomieszczactwa, rujnowanego przez monopole, i w mniejszej skali także na pozyskanie chłopów. Hasło umacniania demokracji w RFN oznaczało w praktyce pełne przestrzeganie konstytucji tego państwa.

Drugi etap przejściowego okresu dziejów SPD, trwający od jesieni 1953 do listopada 1959 r., cechował już wyraźny zanik nie tylko haseł o socjalistycznej treści, ale również także niemal wszystkich istotniejszych postulatów przekształcenia kapitalizmu, akcentowanych silnie w pierwszym etapie tego okresu (1951 - 1953). W tym czasie dokonała się także zmiana charakteru partii z robotniczego na ludowy. Porażki w wy-

¹⁷ *Handbuch Sozialdemokratischer Politik*, s. 188; *Jahrbuch der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 1954/55*. Bonn 1956, s. 288.

¹⁸ „Sopade” 1953, nr 4, ss. 60 - 62.

¹⁹ Tamże.

borach do II i III *Bundestagu* 6 września 1953 r. i 15 września 1957 r. (w pierwszych *SPD* uzyskała 7 944 943 głosów czyli 28,8%, nie udało się przekroczyć bariery 30%, a w drugim osiągnięto to w nieznacznym stopniu, uzyskując 9 495 571 głosów, czyli 31,8% ogólnej liczby) oraz postępy stabilizacji kapitalizmu ze wzrastającą prosperitą w Niemczech Zachodnich przekonały kierownictwo partyjne z Erichem Ollenhauerem na czele (dawny przywódca emigracyjnej grupy londyńskiej *SPD* wybrany przewodniczącym Zarządu Głównego partii 28 września 1952 r. na miejsce zmarłego Schumachera przez wspomniany 5. *Parteitag der SPD* w Dortmundzie) co do konieczności radykalnej zmiany ideologii i polityki zachodnioniemieckiej socjaldemokracji²⁰. U podstaw tej ewolucji leżało bankructwo dotychczasowych głównych założeń wewnętrznej i zagranicznej polityki *SPD*. Polityka opozycji socjaldemokratycznej z czasów Schumachera opierała się bowiem na dwóch prognozach, które nie przyniosły *SPD* oczekiwanych korzyści. W pierwszym przypadku zakładano, że gospodarka nieplanowa i liberalna w RFN, stosowana przez ministra *CDU* L. Erharda, nie zdoła zlikwidować bezrobocia i doprowadzi w krótkim czasie do kryzysu. Prognoza ta okazała się całkiem fałszywa, gdyż RFN wkroczyła właśnie w fazę rozkwitu gospodarczego, określanego sloganem *Wirtschaftswunder*, co przyniosło chadecji jednoznaczne zwycięstwo w wyborach 1953 r. Druga prognoza, że polityka zagraniczna Adenauera pogłębi podział Niemiec, okazała się słuszna, jednakże *SPD* nie zdołała wykorzystać tego atutu, ponieważ sama nie posiadała realnego programu przezwyciężenia podziału Niemiec. Kierownictwo *SPD* sprzeciwiało się bliskiej współpracy z Zachodem, gdyż groziło to pogłębieniem podziału, ale jednocześnie nie chciało słyszeć o porozumieniu z NRD i uznaniu granicy Polski na Odrze i Nysie. Schumacher, a następnie Ollenhauer domagali się wciąż od Adenauera, aby skłonił cztery mocarstwa do konstruktywnych rokowań nad przywróceniem jedności Niemiec w granicach z 1937 r. Nie dostrzegano przy tym faktu, że przywrócenie jedności Niemiec wbrew stanowisku ZSRR, NRD i PRL było po prostu niemożliwe.

Przywódcy *SPD* i funkcjonariusze wyższego aktywu partyjnego uważając wybory parlamentarne za jedyną drogę dojścia do władzy, zabiegali intensywnie o rozszerzenie społecznej bazy wpływów socjaldemokracji. W pozyskaniu szerszych kół drobnomieszczaństwa, a także części klasy robotniczej, pozostającej w kręgu oddziaływania *CDU/CSU*, wi-

²⁰ H. Abosch, *The Menace of the Miracle. Germany from Hitler to Adenauer*. London 1962, ss. 215 - 219; M. Rakowski, *op. cit.*, ss. 151 - 167; J. Walczak, *op. cit.*, ss. 146 - 147; J. Krasuski, *Podział Niemiec. NRD i NRF w latach 1949 - 1955*. Poznań 1969, ss. 27 - 32.

dziano dla SPD sposób wyjścia z impasu — tj. ze stanu ciągłego opozycjonisty wobec rządów chadecji, co na dłuższą metę groziło poważnym osłabieniem partii i stopniowym jej rozkładem. Dojście do władzy socjaldemokracji w RFN uzależnione było od pozyskania przez SPD poparcia co najmniej części burżuazji — siły stanowiącej o charakterze tego państwa. Dla zdobycia poparcia burżuazji, drobnomieszczaństwa i zadowolonych społecznie środowisk klasy robotniczej nowe kierownictwo SPD zdecydowało się na usunięcie ze swej ideologii wszelkich elementów o charakterze klasowo-robotniczym — nawet w wersji reformistycznej. Procesowi zmiany ideologii i charakteru SPD przeciwstawiała się nadal lewica socjaldemokratyczna ze średniego i terenowego aktywu oraz radykalnie nastawione masy partyjne, których opór był szczególnie silny na przełomie 1953/1954 r. i w latach 1954 - 1958. Dyskusja na temat ideowych podstaw SPD, jaka rozgorzała wkrótce po wyborach do II *Bundestagu*, ujawniła całkowicie odejście od marksizmu kierowniczej ekipy Ollenhauera, do której należeli: Wilhelm Mellies — wiceprzewodniczący Zarządu Głównego, Willy Brandt, Fritz Erler, Willy Eichler, Ludwik Metzger, Carlo Schmid, Karl Schiller, dr Fritz Wenzel i inni. Takie stanowisko przywódców partii znalazło wyraz zarówno w wypowiedziach i wywiadach prasowych Ollenhauera i Carla Schmidta²¹, jak również w *Zaleceniach* Zarządu Głównego i Komisji Partyjnej w sprawie dyskusji w partii²². W *Zaleceniach* podkreślano m. in. że partia nie walczy o nowy porządek społeczny. Wystąpienia przywódców spotkały się w dyskusji z ostrą krytyką przedstawicieli średniego aktywu oraz szeregowych członków partii, wypowiadających się zgodnie na łamach prasy socjaldemokratycznej przeciw odrzuceniu przez kierownictwo nauki marksistowskiej²³. Siły opozycji skupiały się w Zagłębiu Ruhry, Hesji, Hamburgu, Bremie i Berlinie Zachodnim. Wpływy jej zaznaczały się również w Bawarii, m. in. w kołach SPD w Monachium i Norymberdze. Największe oburzenie opozycji wywołało 15 tez w sprawie „odnowienia” SPD, ogłoszonych przez skrajnie prawicowe elementy w SPD należące w większości do Niemieckiej Sekcji Międzynarodowego *Mouvement Socialiste pour les Etats Unis d'Europe* (w skrócie *MSEUE*), utworzonego w 1948 r.

²¹ „Neue Züricher Zeitung” (Zürich) z 10 XI 1953; „Rhein Neckar Zeitung” (Stuttgart) z 13 XI 1953; „Sozialdemokratischer Pressendienst” (Bonn) z 20 I 1954.

²² *Empfehlungen zur Parteidiskussion*. „Sozialdemokratischer Pressendienst” 2 IV 1954 i „Sopade” 1954 nr 4, ss. 26 - 28.

²³ „Neuer Vorwärts” (Bonn) 29 I 1954; „August Bebel — Briefe” (Berlin Zachodni) 1954, nr 2; „Links — Monatsschrift für demokratische Sozialismus” (Frankfurt n. Menem) März 1954; „Der Sozialdemokrat (Stuttgart) 1954, nr 5; „Parlamentarische Wochenschau” (Köln) 1954, nr 11; M. Rakowski, *op. cit.*, ss. 158 - 165.

przez prawicowych socjalistów aprobujących całkowicie politykę USA. W tych tezach „odnowicielskich” żądano całkowitego przekreślenia przeszłości SPD i wyrzeczenia się frazeologii socjalistycznej²⁴. Grupie „odnowicieli” patronował Carlo Schmid. Zdecydowany sprzeciw aktywu terenowego i szeregowych członków SPD zmusił wspomniane prawicowe elementy do wycofania się na pozycje kierownictwa Ollenhauera, które uprzednio atakowali. Ekipa przywódcza partii pod naciskiem ostrych protestów opozycji zdystansowała się od programu „odnowicieli” opowiadając się we wspomnianych *Zaleceniach* za utrzymaniem dotychczasowych symboli, stanowiących dla robotników-socjaldemokratów rzecz świętą i nienaruszalną. Realizacja żądań „odnowicieli” prowadziłaby do całkowitego pozbycia się przez partię, bądź też poważnego ograniczenia, dotychczasowej bazy robotniczej SPD. Oznaczałoby to dla kierownictwa SPD utratę znaczenia zdobytego w dziedzinach życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego Niemiec Zachodnich. Także niebezpieczeństwo oraz groźba konfliktu z masami członkowskimi zmusiły zwolenników Ollenhauera do przeciwstawienia się tezom „odnowicieli”²⁵. Nastąpiło to jednak dopiero w kwietniu 1954 r., czyli po upływie siedmiu miesięcy od rozpoczęcia wspomnianej dyskusji w partii.

Opozycja mas członkowskich SPD wobec nowego kursu kierownictwa partyjnego, ujawniona na przełomie lat 1953/1954, stanowiła novum w dziejach powojennej SPD²⁶. Akcja przybrała tak szerokie rozmiary, że przywódcy SPD zmuszeni zostali do tolerowania opozycji nie stosując wobec niej represji w przeciwieństwie do lat 1949 - 1952. Opozycja nie stanowiła jednak zwartej grupy. Występowały w niej dwa nurty. Pierwszy stanowiła inteligencja partyjna, która żywiła pewne złudzenia co do kierownictwa Ollenhauera. Uważano w tym środowisku częstokroć, że ekipa kierownicza broni sprawy socjalizmu przed elementami prawicowymi i wypowiedziano się za przestrzeganiem programu dortmundzkiego. Drugi, bardziej radykalny, nurt reprezentowali działacze lewicy socjaldemokratycznej związani z klasą robotniczą, których zasługą było opracowanie następujących dokumentów wymierzonych przeciw tezom „odnowicieli”: manifestu zebrania młodzieży socjaldemokratycznej w Kolonii w lutym 1954 r., zaaprobowanego przez organizację SPD w Kolonii na dorocznym zjeździe; kontrtez (*Gegenthesen*), wydanych przez studentów-socjaldemokratów z *Deutsche Hochschule für Politik* w Berlinie Zachodnim wiosną 1954 r.; manifestu konferencji delegatów SPD

²⁴ 15 *Thesen zur Erneuerung der SPD* — materiał powielany; *Jahrbuch der SPD* 1945/1955, s. 320; S. Miller, *op. cit.*, s. 35.

²⁵ *Empfehlungen zur Parteidiskussion*. „Sopade” 1954, nr 4, ss. 26 - 28.

²⁶ M. Rakowski, *op. cit.*, ss. 164 - 165.

z Münster-Land u schyłku 1954 r.; 13 punktów w sprawie konsekwentnej polityki SPD, uchwalonych przez koło terenowe SPD w Monachium²⁷. Z tej grupy wywodzili się głównie redaktorzy i wydawcy nowych, opozycyjnych pisemek socjaldemokratycznych, jak „Links-Monatschrift für demokratische Sozialismus” we Frankfurcie n. Menem (wydawany od marca 1954 r.) oraz „August Bebel — Briefe” i „Die Fackel” w Berlinie Zachodnim (wychodzące od lata 1954 r.). Przedstawiciele lewicowego nurtu oceniali właściwie klasowy charakter państwa zachodniemieckiego, częściowo nawoływali do współdziałania z komunistami i wysuwali radykalne żądania. Nie byli oni wolni także od błędów w poglądach teoretycznych. W sumie, opozycję cechowało pomieszanie pojęć w sprawach ideologii. Znajdowała ona oparcie głównie w najniższych komórkach aparatu organizacyjnego SPD, czyli *Ortsvereine* — kołach miejscowych i aktywie młodzieżowym, a częściowo także w średnim aktywie partyjnym. W wyższym aktywie SPD nie posiadano na ogół wpływów.

Walka w SPD między trzonem kierowniczym partii i opozycją nie ograniczała się tylko do kwestii ideologiczno-programowych, obejmując również inne dziedziny. Już nieco wcześniej, w 1952 r., przyczyną starć stała się postawa kierownictwa SPD wobec narzuconej przez rząd chadecko-liberalny RFN ustawy tzw. *Betriebsverfassungsgesetz*. Ustawa ta zredukowała do minimum wywalczone po wojnie przez SPD, KPD i związki zawodowe uprawnienia robotników do współdecydowania (*Mitbestimmungsrecht*) w zarządzaniu przedsiębiorstwami, zapewniając przemysłowcom swobodę posunięć wobec robotniczych rad zakładowych²⁸. Na zebraniach załóg wprowadzono zakaz dyskusji na tematy polityczne, związkowe i płacowe. Część zachodniemieckiej klasy robotniczej podjęła w miesiącach letnich 1952 r. czynną walkę w obronie *Mitbestimmungsrecht*, która przebiegała w formach licznych strajków i protestacyjnych demonstracji przeciw ustawie określonej mianem *Betriebsverklavungsgesetz*²⁹. W walce tej zaangażowała się, obok komunistów, lewica socjaldemokratyczna i związkowa. Przywódcy SPD i Niemieckiej Federacji Związków Zawodowych (*Deutscher Gewerkschaftsbund — DGB*) zmuszeni zostali do otwartego potępienia projektu ustawy³⁰. Uczynili to posłowie SPD w *Bundestagu* w dniach 16 - 19 lipca 1952 r. Jednak kierownictwo SPD i DGB nie poparło walki robotników. Niezdecydowanie i ustawiczne kluczenie oraz podejmowanie próby pertraktacji z rządem

²⁷ „Parlamentarische Wochenschau” 1954, nr 11.

²⁸ „Sopade” 1950, nr 10, s. 23.

²⁹ H. Warnke, *Arbeiterklasse und Gewerkschaften*. Berlin 1953, ss. 124 - 128.

³⁰ „Sopade” 1952, nr 8 ss. 23 - 29; M. Rakowski, *op. cit.*, ss. 57 - 58.

i kołami kapitału monopolistycznego zniechęcały robotników. Kierownictwo *DGB* nakazało przerwanie strajków, gdy rząd zaproponował rozmowy dla złamania ruchu strajkowego. Po osiągnięciu tego celu zerwano rozmowy i projekt ustawy został uchwalony 19 lipca 1952 r. głosami większości rządowej w *Bundestagu* z odrzuceniem zgłoszonych przez *SPD* poprawek.

Dłuższa i ostrzejsza walka w *SPD* między kierownictwem a opozycją rozgorzała w latach 1950 - 1958 w sprawie remilitaryzacji Niemiec Zachodnich. W latach 1945 - 1950 Zarząd Główny *SPD* występował — zgodnie z opiniami mas członkowskich socjaldemokracji — jako zdecydowany przeciwnik niemieckiego militarizmu. Jednak już w następnym okresie (1951 - 1952) Schumacher zaczął wyrażać jawnie swe poparcie dla koncepcji utworzenia armii zachodnioniemieckiej³¹. Przywódca *SPD* nie liczył się przy tym ze wspomnianymi uchwałami czwartego federalnego zjazdu *SPD* w Hamburgu w końcu maja 1950 r. Wysuwane przez kierownictwo *SPD* zastrzeżenia co do kwestii remilitaryzacji RFN były jedynie natury taktycznej. Wzrastający opór lewicy i szeregowych członków partii zmusił jednak w następnym okresie (1953 - 1958) polityków z zarządu Głównego do większej ostrożności w formułowaniu poglądów na temat zbrojeń Niemiec Zachodnich. *SPD* pod nowym kierownictwem Ollenhauera zajęła przejściowo negatywne stanowisko (1952/1953) wobec remilitaryzacji RFN wypowiadając się za rokowaniami z ZSRR. Opór pravicowych elementów pod wodzą trzech burmistrzów — Maxa Brauera, Wilhelma Kaisena i Ernsta Reutera — został przewyżczony. Następnie jednak (wicsną 1954 r.) zaczęto lansować koncepcję utworzenia zdemokratyzowanej armii zachodnioniemieckiej³². Plan ten przedstawił Zarząd Główny na szóstym federalnym zjeździe *SPD*, obradującym w Berlinie Zachodnim w dniach 20 - 24 lipca 1954 r.³³ Opozycja przeciwstawiła ekipie kierowniczej własną koncepcję opowiadającą się za neutralizacją Niemiec, wychodzącą także z założenia, że utworzenie armii, niezależnie od jej charakteru, i akces RFN do zachodniego bloku militarnego utrudni zjednoczenie kraju. Kierownictwo zmuszone zostało do kompromisu i przyjęcia żądania opozycji, że w kwestii poparcia przez *SPD* zachodnioeuropejskich układów wojskowych winien zdecydować zjazd partyjny. Ewentualny udział *SPD* w „obronie pokoju i wolności” uzależniono od spełnienia pięciu warunków: kontynuowania zabiegów

³¹ „Sopade” 1950, nr 9, ss. 5 - 7; S. Dobrowolski, *Socjaldemokracja europejska a rozbrojenie w latach 1945 - 1964*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1958, ss. 55 - 56.

³² „Sopade” 1954, nr 3, ss. 9 i 27 - 28.

³³ „Neuer Vorwärts” z 30 VII 1954; *Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der SPD von 20 bis 24 Juli 1954 in Berlin*. Bonn 1955, ss. 10 - 12 i 341.

na drodze negocjacji o zjednoczenie Niemiec i podjęcia starań o stworzenie systemu bezpieczeństwa zbiorowego w ramach ONZ, możliwości wypowiedzenia przez RFN zawartych układów wojskowych, równouprawnienia wszystkich partnerów sojuszu, kontroli demokratyczno-parlamentarnej nad siłami zbrojnymi RFN. Uchwały zjazdu potępiły również zachodni Układ o Europejskiej Wspólnocie Obronnej jako „niesłużący sprawie stworzenia europejskiego systemu bezpieczeństwa w ramach Narodów Zjednoczonych”. Aktywność opozycji na zjeździe berlińskim pod wodzą Willy Birkelbacha wywarła również istotny wpływ na przebieg wyborów do nowych władz partyjnych³⁴. Dwaj najbardziej zdeklarowani zwolennicy utworzenia armii zachodnioniemieckiej — W. Brandt i F. Erler — nie zostali wybrani do Zarządu Głównego, a trzech znani przeciwnicy remilitaryzacji — W. Birkelbach, F. Wenzel i Heinz Kühn — weszli w jego skład. Przebieg głosowania wskazywał, że grupa od 100 do 170 delegatów (na ogólną liczbę 380 osób) występowała przeciw kierunkowi polityki Zarządu Głównego partii. 6. *Parteitag der SPD* w Berlinie Zachodnim należał do najbardziej interesujących po wojnie, odślanając rzeczywiste nastroje w środowiskach socjaldemokracji³⁵. Skład delegatów na zjeździe nie odzwierciedlał jednak nastrojów mas partyjnych. Znaczna część *Ortsvereine* SPD, przeciwnych zbrojeniom w RFN, nie miała na sali obrad swych przedstawicieli; 86 delegatów powołano na zjazd z aparatu partyjnego razem z członkami frakcji SPD w *Bundestagu*.

W dziedzinie ideologiczno-programowej zjazd berliński uzupełnił i zmodyfikował program dortmundzki. Referat programowy W. Eichlera — zawierający silne akcenty antykapitalistyczne — wysuwał żądania socjalizacji tylko części środków produkcji i podstawowych surowców³⁶. Powtórzone zostały w referacie tezy o rezygnacji partii z rewolucyjnego przejęcia władzy i uznaniu przez SPD demokratyczno-parlamentarnego państwa burżuazyjnego w Niemczech Zachodnich. K. Schiller rozwinął znane sformułowanie z 1953 r. o stosunku między planowaniem i współzawodnictwem w gospodarce — „konkurencja w miarę możliwości, planowanie w miarę potrzeby”. W uchwałach zjazdu stwierdzono, że SPD będzie żądać sprawnego współzawodnictwa (konkurencji) we wszystkich dziedzinach gospodarki, kierowanej przez państwo³⁷. Berliński program działania SPD określił oficjalnie SPD jako partię „ludową”. Następne zjazdy federalne socjaldemokracji: 7. *Parteitag der SPD* w Monachium

³⁴ „Sopade” 1954, nr 8, s. 75.

³⁵ M. Rakowski, *op. cit.*, ss. 135 - 136.

³⁶ W. Eichler, *Die Sozialistische Gestaltung von Staat und Gesellschaft*. „Neuer Vorwärts” z 30 VII 1954.

³⁷ „Neuer Vorwärts” z 6 VIII 1954.

(10 - 14 lipca 1956) i 8. *Parteitag der SPD* w Stuttgarcie (18 - 23 maja 1958) stanowiły dalsze poważne kroki w przekształceniu zachodnioniemieckiej socjaldemokracji w partię burżuazyjną. Na zjeździe monachijskim w wygłoszonych referatach prof. Leo Brandta i prof. C. Schmidta nie było już mowy o socjalizacji wielkiego przemysłu, a zajmowano się głównie „drugą rewolucją przemysłową”³⁸. Główne tezy programu ekonomiczno-społecznego *SPD*, przedstawionego na siódmym zjeździe w przemówieniu Ollenhauera, sprowadzały się do żądań „polityki sprawiedliwości społecznej” i ustanowienia „silnej i skutecznej, publicznej kontroli nad kartelami i monopolami”³⁹. W referatach i wypowiedziach delegatów nie padło już słowo marksizm⁴⁰. Ósmy zjazd partii w Stuttgarcie przyjął projekt nowego programu *SPD*, który opracowywano w ciągu pięciu lat. Dokonano w nim krytycznej i trafnej oceny sytuacji ekonomicznej RFN, a zwłaszcza dominującej w gospodarce kraju roli monopolu. Referat na temat polityki ekonomicznej *SPD*, przygotowany przez eksperta gospodarczego partii dra Heinricha Deista, w swych ocenach i propozycjach stanowił jednak tylko próbę dopasowania się do istniejącego porządku społecznego⁴¹. Koncepcje gospodarcze *SPD* w tezach Deista oznaczały aprobatę dla kapitalistycznego ustroju w RFN. Szybkie postępy procesu przekształcania *SPD* z partii robotniczej w burżuazyjną w drugiej połowie lat pięćdziesiątych zostały umożliwione w znacznej mierze zmianą składu społecznego kadry partyjnej. Ubytek elementów robotniczych zaznaczył się wyraźnie na korzyść drobnomieszczactwa, inteligencji i chłopów. W 1958 r. robotnicy stanowili już tylko 55% osób nowo wstępujących do partii, a w następnych latach liczba ich stale spadała⁴².

Sukces kierownictwa w prawicowych przeobrażeniach ideologiczno-programowych zachodnioniemieckiej socjaldemokracji nie oznaczał jednak załamania się opozycji. Silny opór lewicy socjaldemokratycznej i „dół” partyjnych w latach 1955 - 1958 przeciw remilitaryzacji RFN i wciągnięciu tego państwa do *NATO* zmuszał przywódców *SPD* do cofnięć i kompromisów. Wśród aktywu kierowniczego koncepcja opozycji neutralizacji Niemiec znalazła również zwolenników. W związku z tym

³⁸ L. Brandt, *Die 2. industrielle Revolution*. Bonn, 1957, s. 9; C. Schmid, *Mensch und Technik*. Bonn 1957, s. 11; S. Miller, *op. cit.*, ss. 107 - 109.

³⁹ E. Ollenhauer, *An der Wende der deutschen Politik*. Bonn 1957, s. 29.

⁴⁰ „Die Welt” z 13 VII 1956.

⁴¹ *Unkorrigiertes Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der SPD im Stuttgart von 18 bis 23 Mai 1958*, ss. 182 - 186.

⁴² G. Winkler, *Arbeiter in der SPD: Wo sind sie geblieben?* „Vorwärts” z 18 X 1974; S. Miller, *op. cit.*, ss. 67 - 68.

kierownictwo SPD sprzeciwiało się wprowadzeniu ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej w RFN⁴³.

Z inicjatywy SPD, zwłaszcza lewicy, rozwinął się w latach 1955 - 1957 ruch protestacyjny przeciw remilitaryzacji RFN, który zapoczątkowała manifestacja socjaldemokratów w kościele św. Pawła we Frankfurcie (n.M) 29 stycznia 1955 r. Manifestacja ta, zorganizowana jako protest przeciw podpisaniu przez RFN zachodnioeuropejskich układów wojskowych, uchwaliła tzw. *Niemiecki manifest* wzywający cztery mocarstwa do porozumienia w kwestii zjednoczenia Niemiec i ostrzegający przed uzbrajaniem obu części podzielonego kraju. Ruch ten, określany nazwą *Paulskirchenbewegung* (od miejsca zebrania) rozwijali energicznie: *Jungsozialisten*, działacze związkowi i przedstawiciele Kościoła ewangelickiego. Rozwój akcji nie przyniósł jednak oczekiwanych rezultatów. Zaanżelowanie aparatu organizacyjnego SPD w *Paulskirchenbewegung* osłabło po uchwale *Bundestagu* z 7 lipca 1956 r. o wprowadzeniu obowiązkowej służby wojskowej w RFN (przeciw której głosowało 141 posłów SPD), aczkolwiek kierownictwo SPD pogodziło się z tym formalnie dopiero na przełomie lat 1959/1960, rezygnując z dalszych prób realizowania swych koncepcji utworzenia zawodowej armii ochotniczej i zajmując pozytywne stanowisko wobec istniejącej *Bundeswehry*. Lewica i masy członkowskie SPD wniosły istotny wkład do wielkiej kampanii protestacyjnej w RFN w następnych latach (1958 - 1959) przeciw uchwale *Bundestagu* o uzbrojeniu *Bundeswehry* w broń atomową, którą zapoczątkowała analogiczna manifestacja we frankfurckim kościele św. Pawła 23 marca 1958 r. Nacisk szeregowych członków partii i mas związkowych skłonił aparat SPD do współdziałania w tej kampanii, zainicjowanej przez organizację *Jungsozialisten* z Hesji Południowej pod hasłem *Aktion-Kampf dem Atomtod!*⁴⁴. Wspomnianą akcją poparło wielu naukowców, pisarzy i teologów. Ósmy federalny zjazd SPD w Stuttgarcie przebiegał pod hasłem walki partii ze zbrojeniami atomowymi. Ollenhauer zapowiedział, że „SPD nie ustanie w walce przeciw wyścigowi zbrojeń atomowych i uzbrajaniu *Bundeswehry* w tę broń”. Zjazd w Stuttgarcie powziął uchwałę o zorganizowaniu w Niemczech Zachodnich referendum ludowego dotyczącego zbrojeń ato-

⁴³ E. Ollenhauer, *op. cit.*; S. Miller, *op. cit.*, ss. 32 - 33; U. Dübber, *Die deutsche Sozialdemokratie nach 1945*. „Aus Politik und Zeitgeschichte”. Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament” z 22 V 1963.

⁴⁴ G. Börnsen, *op. cit.*, ss. 26 - 27; S. Miller, *op. cit.*, ss. 33 - 34; H. K. Rupp, *Aussenparlamentarische Opposition in der Ära Adenauer: Der Kampf gegen die Atombewaffnung in der fünfziger Jahren. Eine Studie zur innerpolitischen Entwicklung der BRD (Sammlung junge Wissenschaft)*. Köln 1970, ss. 47, 98, 127, 149, 173, 213, 250 i 263; S. Dobrowolski, *op. cit.*, ss. 56 - 57.

mowych. Wypowiedział się również za utworzeniem w RFN szczupłych, dobrze wyszkolonych sił zbrojnych, w których służyliby ochotnicy. Zgodnie z uchwałami ósmego zjazdu, SPD rozwinęła inicjatywę w parlamentach krajowych uzyskując uchwały w Bremie, Hamburgu i Hesji co do przeprowadzenia referendum ludowego w kwestii broni atomowych. Wystąpiono do Trybunału Konstytucyjnego w Karlsruhe o wydanie decyzji aprobującej posunięcie wspomnianych parlamentów i rządów krajowych zarządzających referendum ludowe na swych obszarach. Trybunał Konstytucyjny pośpieszył jednak ponownie z pomocą rządowi Adenauera odrzucając wniosek SPD. Na życzenie rządu RFN wydał on już 27 maja oraz 12 i 24 czerwca 1958 r. postanowienia tymczasowe zabraniające przeprowadzenia referendum w Hamburgu, Bremie i Hesji w terminach zapowiedzianych przez ich rządy krajowe. Następnie Trybunał wydał 30 lipca 1958 r. orzeczenie, że uchwały parlamentów krajowych Bremy, Hamburga i Hesji o przeprowadzeniu referendum ludowego w sprawie uzbrojenia *Bundeswehry* w broń atomową są sprzeczne z konstytucją RFN. Po tym niepowodzeniu zaangażowanie aparatu SPD w kampanii protestacyjnej przeciw zbrojeniom atomowym szybko ustało, aczkolwiek akcja ta rozwijała się nadal na przełomie lat 1958/1959.

Wiosną 1958 r. doszło do ostrzejszych starć kierownictwa SPD z opozycją na tle rozbieżności programowych⁴⁵. Opozycja zaatakowała projekt programu zasadniczego SPD. Organizacje partyjne niższego szczebla przekazały kierownictwu liczne rezolucje domagające się zmian projektu. Z 28 wniosków przesłanych na ósmy zjazd w Stuttgarcie, a dotyczących polityki gospodarczej partii⁴⁶, 15 zawierało żądania uspołecznienia ciężkiego przemysłu. Przedstawicielem „góry” partyjnej, współdziałającym z opozycją, okazał się były ekspert ekonomiczny V. Agartz, usunięty za to w połowie grudnia 1958 r. z SPD. Walkę ideologiczno-programową z SPD prowadziły lewicowe samodzielne organizacje socjaldemokratyczne: *Sozialistischer Kampfbund* i jego sukcesor od 1959 r. *Sozialistischen Freundeskreis* z własnym biuletynem „Mahnruf”.

Dokonany w latach 1949 - 1958 przez trzon kierowniczy regres SPD w dziedzinie ideologii i programu społeczno-politycznego oraz zachodzący proces przeobrażeń z partii robotniczej na ludową, a także zabiegi podjęte w USA w latach 1957 - 1958 przez Ollenhauera i Brandta oraz C. Schmida o uzyskanie poparcia czynników rządowych i kół politycznych Stanów Zjednoczonych dla SPD, nie pociągnęły na ogół równie wstecznych konsekwencji w polityce zagranicznej zachodnioniemieckiej

⁴⁵ H. Meissner, *op. cit.*, ss. 55 - 56; H. D. Sanders, *Links von der SPD*. „Die Welt” 3 - 7 IV 1967.

⁴⁶ „Vorwärts” z 25 IV 1958, ss. 31 - 32.

socjaldemokracji. Polityka zagraniczna SPD, zwłaszcza z lat 1955 - 1959, przejawiała daleko bardziej realistyczne orientacje i elastyczność wobec wschodnich sąsiadów — NRD, PRL, CSRS i ZSRR — niż jednoznacznie rewizjonistyczna polityka rządu Adenauera⁴⁷. Uchwały siódmego zjazdu SPD w Monachium i program wyborczy partii z 1957 r. postulujące: neutralizację Niemiec w przypadku zjednoczenia i włączenia ich do systemu zbiorowego bezpieczeństwa w Europie, normalizację stosunków z państwami socjalistycznymi (z odłożeniem sprawy uznania granic), jednostronny rozwój stosunków z NRD (bez uznania dyplomatycznego), a także tzw. plan w sprawie Niemiec z 19 marca 1959 r. — daleko odbiegały od założeń polityki wschodniej rządu Adenauera, stanowiąc rzeczywistą platformę opozycji socjaldemokracji w dziedzinie polityki zagranicznej.

3. SPD W LATACH PRZYJĘCIA I UTRWALANIA NOWYCH ZAŁOŻEŃ PROGRAMOWYCH (1959/1960 - 1961)

Nowy etap ewolucji ideologiczno-programowej współczesnej SPD rozpoczął się wraz z przyjęciem nowego programu partyjnego u schyłku 1959 r. Etap ten cechowało definitywne odejście partii od marksizmu, a deklaratywne nawiązywanie do tradycji lassallowskich. W polityce wewnętrznej i zagranicznej SPD lat 1959 - 1966 dominowały tendencje przystosowawcze do sytuacji politycznej w RFN. Dalszym rysem charakterystycznym tego okresu było osłabienie i zanikanie występowania w partii różnych sił, z których elementy opozycji lewicowej w latach przejściowych (1949 - 1958) opowiadały się za marksizmem i klasowo-robotniczym charakterem SPD.

Opracowywany przez blisko 5 lat i przyjęty na nadzwyczajnym zjeździe federalnym SPD w Bad Godesberg (13 - 15 listopada 1959 r.) nowy program zachodnioniemieckiej socjaldemokracji obejmował krótki, ogólny wstęp oraz osiem zasadniczych rozdziałów zatytułowanych następująco: *Podstawowe wartości socjalizmu*, *Podstawowe postulaty dotyczące społeczeństwa godnego człowieka*, *Ustrój państwowy*, *Obrona kraju*, *Ustrój gospodarczy i społeczny*, *Życie kulturalne*, *Społeczeństwo międzynarodowe* i *Nasza droga*. Rozdziały te omawiały szczegółowo główne zasady polityki ekonomicznej i społecznej SPD, a także polityki zagranicznej partii. Nowy program nie był uogólnieniem wieloletnich doświadczeń społecznych i długoletniej socjaldemokratycznej praktyki politycznej. Nie stanowił on też syntezy socjaldemokratycznej myśli teoretycznej. Nie tworzyli go wybitni filozofowie i socjologowie. Opracowany został w ce-

⁴⁷ M. Cygański, *op. cit.*, ss. 106 - 112; J. Sobczak, *op. cit.*, ss. 10 - 20.

lach pragmatyczno-społecznych, na zamówienie strategów i taktyków współczesnej SPD, którzy — dostosowując się do wymogów kapitalistycznego systemu — chcieli znaleźć uzasadnienie dla reformistycznych poczynań swej partii w drugiej połowie XX w.⁴⁸ Wprawdzie powołana przez kierownictwo komisja programowa składała się z blisko 50 ekspertów, którzy przygotowali wiele interesujących analiz, jednakże większość tych projektów i ekspertyz pozostała w szufladach Zarządu Głównego SPD. Potrzeba nowych sformułowań programowych wynikała z samej reformistycznej polityki SPD. Marksistowska terminologia i nawiązywanie do klasowo-robotniczych tradycji, choćby tylko werbalnie, stanowiło dla prawicowych przywódców socjaldemokratycznych zbędny balast i nie odpowiadało koncepcjom nowej SPD, jako umiarkowanej, lewicowej, partii, otwartej dla wszystkich — bez względu na światopogląd i przynależność klasową. Zgodnie z tymi planami na zjeździe godesberskim w 1959 r. SPD pozbyła się ostatecznie swego „marksistowskiego balastu”. Rzecznicy partyjnej lewicy stanowili wśród uczestników obrad mniejszość. Program godesberski zaaprobowany został przez większość delegatów. Z 340 delegatów jedynie 16 głosowało przeciwko programowi w całości. Kontrprojekt programu, opracowany przez ówczesnego członka redakcyjnej komisji programowej SPD prof. dra Wolfganga Abendrotha — udostępniony za pośrednictwem grupy delegatów uczestnikom zjazdu — nie został przez kierownictwo partii podany pod obrady. Utracono na zjeździe przeszło 300 wniosków zgłaszających poprawki do dokumentu programowego. Konsekwentni w swych poglądach i postawach lewicowi członkowie SPD usunęli się po zjeździe z aktywnej działalności partyjnej.

Zamieszczone niżej zestawienie, będące porównaniem programu godesberskiego z programami socjaldemokracji niemieckiej z lat 1869, 1875, 1891, 1921 i 1925, ilustruje, jak dalece SPD odeszła od swych socjalistyczno-robotniczych tradycji⁴⁹. Z dawnych programów SPD wybrano

⁴⁸ W. Abendroth, *Die Arbeiterklasse und Staat u. Verfassung*. „Die Neue Gesellschaft” 1959, nr 1; O. K. Flechtheim, *Die Anpassung der SPD: 1914 - 1933 und 1959*. „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozial — Psychologie” 1965, 1, s. 595; T. Pirker, *op. cit.*, s. 277; W. A. Narr, *CDU-SPD. Programm und Praxis seit 1945*. Stuttgart—Berlin—Köln 1966; J. Sułek, *Ewolucja programu SPD*. „Sprawy Międzynarodowe” 1963, nr 1, s. 212.

⁴⁹ *Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands*, Bonn—Bad-Godesberg 1972, s. 12; *Ideologie des Sozialdemokratismus in der Gegenwart* Berlin 1971, ss. 114 - 115; L. Meissner, *SPD i jej elita polityczna w okresie VI Bundestagu (1969 - 1972)*. Warszawa 1973, ss. 53 - 55; B. Osińska, *Nowy program zachodniemieckiej socjaldemokracji. (Dokumenty i materiały)*, Warszawa 1958, ss. 5 - 10 i 47 - 76.

pięć najważniejszych zasad socjalistycznej polityki. Zasad tych brakło całkowicie w godesberskim dokumencie programowych z 1959 r.

	Eisenach 1869	Gotha 1875	Erfurt 1891	Zgorzelec 1921	Heidelberg 1925	Godesberg 1959
Obalenie panowania klasowego	×	×	×	×	×	—
Uznanie proletariackiego internacjonalizmu	×	×	×	×	×	—
Uspołecznienie środków produkcji	×	×	×	×	×	—
Oddzielenie kościoła od państwa	×	×	×	×	×	—
Uznanie partii socjaldemokratycznej za partię robotniczą	×	×	×	×	×	—

Program godesberski z 15 listopada 1959 r. oznaczał faktyczne odejście SPD od socjalizmu w jego reformistycznej postaci, co było dotychczas treścią działania tej partii. Rezygnacji w tym dokumencie z głównych haseł wszystkich dotychczasowych programów SPD (zdobycia władzy politycznej, likwidacji kapitalistycznego wyzysku, uspołecznienia środków produkcji i kluczowych gałęzi przemysłu oraz utworzenia społeczeństwa socjalistycznego) towarzyszyły postulaty zmierzające do integracji partii z zachodnioniemieckim ustrojem kapitalistycznym⁵⁰. Takimi postulatami tego dokumentu były: uznanie nienaruszalności systemu społeczno-politycznego w RFN, aprobata gospodarki wolnorynkowej, przyjęcie własności prywatnej za jeden z fundamentów wolnego społeczeństwa, program obrony kraju oznaczający uznanie *Bundeswehry* za instytucję nieodzowną dla obrony RFN (wbrew prowadzonej przez SPD w latach 1955 - 1958 walce z powszechnym obowiązkiem służby wojskowej i zbrojeniami) oraz eksponowanie haseł antykomunistycznych. W centrum programu znalazła się sprawa demokratycznego socjalizmu określonego jako zasadniczy cel zachodnioniemieckiej socjaldemokracji⁵¹. Program godesberski zawierał również szereg sformułowań dotyczących przebudowy dotychczasowych stosunków w kierunku stworzenia „nowego

⁵⁰ Tamże, S. Miller, *op. cit.*, ss. 117 - 131; S. Hergt, *Parteiprogramme SPD, CDU, CSU, FDP, DKP, NPD*. Opladen 1973, ss. 41 - 60; *Die westdeutschen Parteien*, ss. 477 - 484; A. W. Walczak, *Niekonsekwencje polityki SPD*. „Przegląd Zachodni” 1958, nr 6; L. Łukaszuk, *op. cit.*, ss. 199, 205 - 206.

⁵¹ Tamże; E. Koenig, *Przyczynek do krytyki projektu programu SPD*. W: *Koncepcje ekonomiczne Socjaldemokratycznej Partii Niemiec*, ss. 249 - 263; J. Walczak, *op. cit.*, ss. 149 - 151.

porządku społecznego” opartego na wolności, sprawiedliwości i demokracji jako podstawowych wartościach socjalizmu. Formalnie nie wyrzekano się socjalizmu, jednak socjalizm SPD stał się już nie celem, ale ciągłym zadaniem wywalczenia wolności, sprawiedliwości i demokracji — pojęć niesprecyzowanych w dokumencie programowym. Wypowiadało się w nim także za przekształceniem wielkiej własności prywatnej we własność społeczną, jednak tylko w przypadkach gdy zawodzą środki nadzoru i kontroli nad zrzeczeniami przedsiębiorców⁵². Wyrzeczenie się dotychczas zasadniczego postulatu programowego — uspołecznienia środków produkcji i kluczowych gałęzi przemysłu — usiłowano zatuszować szeregiem sformułowań bardzo szczegółowych w zakresie polityki finansowo-gospodarczej państwa dla poparcia małych i średnich przedsiębiorstw. Wysunięte zostały również hasła o ograniczeniu władzy monopolu kapitalistycznych i krytyki wzrastającej w RFN koncentracji gospodarki, bez wskazania jednak posunięć w kierunku ich realizacji. Powtarzano również dawne żądania współdziałania robotników i urzędników w zarządzaniu przedsiębiorstwami w porozumieniu z ich właścicielami. Negowanie istnienia antagonistycznych sprzeczności między pracą a kapitałem przez teoretyków SPD prowadziło do akceptacji teorii partnerstwa społecznego, według której związki zawodowe i zrzeszenia przemysłowców miały współpracować w interesie ogólnego dobra monopolu.

Za cel gospodarczej polityki SPD przyjęto w programie godesberskim „stale wzrastający dobrobyt i sprawiedliwy udział wszystkich w dochodzie gospodarki narodowej, życie w wolności bez niegodnej zależności i bez wycisku”. Procesowi podnoszenia się wartości majątku społecznego i standardu życiowego winno towarzyszyć osiągnięcie pełnego zatrudnienia. W rzeczywistości był to raczej program gospodarki neoliberalnej podniesionej do rangi doktryny rządowej w RFN. SPD nie zwalczała już samej koncepcji L. Erharda o „społecznej gospodarce rynkowej”, ograniczając swą krytykę do form realizacji tej doktryny i jej społecznych następstw. Program godesberski określał rolę państwa jako szczególnie doniosłą w rozwoju gospodarki i społeczeństwa. Zgodnie z koncepcjami Lassalle’a, pozostającymi pod wpływami neokantyzmu, państwo uznane zostało za twór samoistny, niezależny od bazy społeczno-ekonomicznej i czynnik stojący ponad klasami, realizujący własne wartości

⁵² T. Pirker, *op. cit.*, ss. 277 - 279; H. Deist *Wirtschaft von Morgen. Beiträge zur Wirtschaftspolitik der SPD*, Berlin—Hannover 1959, ss. 55, 103, 167; *Umden Weg der Partei*. „Vorwärts” z 20 XI 1959; E. Koenig, *op. cit.*, ss. 236 - 249 i teŝże, *O godesberskim programie socjaldemokracji*. W: *Koncepcje ekonomiczne Socjaldemokratycznej Partii Niemiec*, ss. 286 - 299; J. Krasuski, *Niemiecka Republika Federalna w NATO i EWG*. Poznań 1972; ss. 27 - 28; K. Nowak, *op. cit.*, ss. 66 - 67, 286 - 299; J. Walczak, *op. cit.*, ss. 153 - 159.

moralne. Uznano państwo za „czynnik porządkujący”, który zabezpiecza interesy ogółu w wypadkach konfliktów partnerów społecznych. Pominięcie w dokumencie programowym kwestii zmian ustrojowych w RFN i jego tezy świadczyły o akceptacji przez SPD zachodnioniemieckiego państwa burżuazyjnego. Znalazły się w tym akcie również słowa uznania dla specjalnych zadań kościołów i społeczności religijnych, co z równoczesnym pominięciem kwestii szkoły świeckiej stanowiło ofertę SPD do współpracy z czynnikami wyznaniowymi.

Pokojowa polityka zagraniczna SPD podniesiona została w programie godesberskim do rangi ideologicznej zasady. Głosił on, że:

„wszystkie narody muszą poddać się międzynarodowemu porządkowi prawnemu, który będzie miał wystarczającą egzekutywę. Wojna nie może być środkiem polityki. Wszystkie narody muszą mieć jednakową szansę uczestnictwa w światowym dobrobycie. Kraje rozwijające się mają prawo oczekiwać solidarności ze strony innych narodów”⁵³.

Jednak tym ogólnikowym sformułowaniem towarzyszyło dobitne stwierdzenie w programie, że SPD stoi na stanowisku konstytucji RFN i w jej duchu „dąży do jedności Niemiec w zabezpieczonej wolności”⁵⁴. W kontrowersyjnej sprawie uzbrojenia atomowego *Bundeswehry* stwierdzono, że „Republika Federalna nie może ani produkować, ani stosować broni atomowej i innych środków masowej zagłady”⁵⁵. Zamieszczenie jednak w dokumencie sformułowania, że „obrona kraju musi być zgodna z politycznym i geograficznym położeniem Niemiec” stwarzało szeroki margines dla dowolnej interpretacji.

Nowy program SPD spotkał się z opozycją lewicy socjaldemokratycznej i silną krytyką mas partyjnych⁵⁶. Liczba delegatów głosujących na zjeździe w Bad-Godesberg przeciw poszczególnym częściom dokumentu programowego, była znacznie wyższa od grupy osób opowiadających za odrzuceniem go w całości; 24 delegatów głosowało przeciw aprobacie „obrony kraju”, 42 — przeciw części „własność i władza” a 50 — przeciw współpracy z kościołami i stowarzyszeniami religijnymi. Opozycja wystąpiła znacznie silniej na zjeździe okręgowym SPD w Berlinie Zachodnim, gdzie spośród 232 delegatów 94 wystąpiło przeciw nowemu

⁵³ *Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands*, s. 8; S. Miller, *op. cit.*, s. 129.

⁵⁴ S. Miller, *op. cit.*, ss. 119-120; L. Janicki, *Przemiany w Socjaldemokratycznej Partii Niemiec*. „Przegląd Zachodni” 1960, nr 6, ss. 348-349.

⁵⁵ *Grundsatzprogramm der SPD*, s. 12; S. Miller, *op. cit.*, ss. 120-121; L. Janicki, *op. cit.*, s. 349; „Archiv der Gegenwart” 1959, s. 8065.

⁵⁶ G. Börnsen, *op. cit.*, ss. 16-18; T. Pirker, *op. cit.*, s. 279; E. Koenig, *O godesberskim programie socjaldemokracji*, ss. 301-302; „Vorwärts” z 23 X 1959 (rezolucja zarządu SDS); H. D. Sanders, *Links...*, *op. cit.*; K. Nowak, *op. cit.*, ss. 67-68; B. Osińska *op. cit.*, ss. 20-24.

programowi. Dalszym terenem akcji opozycji stało się — tak jak poprzednio — Zagłębie Ruhry, Hamburg i Brema. W Dortmundzie powstał w początkach 1960 r. Komitet Centralny Socjaldemokratów, którzy opuścili partię lub zostali z niej wykluczeni (*Zentralausschuss ausgetretener und ausgeschlossener Sozialdemokraten*). Z inicjatywy tego Komitetu zorganizowano w Dortmundzie w pierwszych dniach listopada 1960 r. zjazd 400 delegatów, który powołał nową organizację socjaldemokratyczną — *Vereinigung unabhängiger, Sozialisten* (Zrzeszenie Niezależnych Socjalistów — *VUS*). Zjazd, obradujący pod hasłem „Ratujcie pokój — brońcie demokracji”, uchwalił program żądający uspołecznienia przemysłu kluczowego i zbrojeniowego oraz przeprowadzenia reformy rolnej. Główną rolę w *VUS* odgrywali: Gerhard Gleissberg — dawny redaktor „*Neuer Vorwärts*”, a następnie wydawca lewicowego tygodnika „*Die Andere Zeitung*” w Hamburgu; Victor Agartz — były ekspert gospodarczy i jeden z przywódców *SPD*, usunięty z partii w końcu 1958 r., oraz Lorenz Knorr — były sekretarz organizacji młodzieżowej *Falken*, poseł do *Bundestagu* Arno Behrisch, Albert Berg i Wolfgang Runge z Hamburga, Karl A. Otto z Bielefeld, Peter Walther z Frankfurtu n.M., Willy Scherer — organizator *Sozialistische Studiengemeinschaften* w Zagłębiu Ruhry, Heinrich Kummer. Wydawano własne pisma: „*Sozialistische Hefte*” i „*Sozialistische Demokration*”. Walkę *VUS* z kierownictwem *SPD* poparły zwłaszcza socjaldemokratyczne związki młodzieżowe: *Falken-Sozialistische Jugend Deutschlands* i *Sozialistischer Deutscher Studentenbund (SDS)*, któremu przewodniczył znany politolog marksistowski i historyk prof. Wolfgang Abendroth. Słabością lewicowej opozycji socjaldemokratycznej była niejednorodność ideologiczna (obok marksizmu zaznaczały się tu silne wpływy tzw. demokratycznego socjalizmu, a częściowo także antykomunizmu) i organizacyjna. Akcja opozycji przebiegająca w latach 1960 - 1961 w formach studenckich manifestacji ulicznych, aktywności pozaparlamentarnej i propagandy prasowej, okazała się słabsza niż w poprzednich latach 1950/1951, 1952/1953, 1955 - 1957 i 1958/1959. *VUS* nie zdobyło szerszego poparcia w społeczeństwie RFN. Utworzenie postępowej (17 XII 1960 w Stuttgarcie) *Deutsche Friedens-Union (DFU)* doprowadziło do rozłamu w *VUS*. Wiosną 1961 r. większość przywódców m. in. V. Agartz i G. Besau, wystąpiło z *KC VUS*, uniezależniając istniejący dotąd w ramach *VUS* *Initiativsausschuss zur Gründung einer sozialistischen Partei (IA)*. *IA* krytykowało *VUS* domagając się utworzenia robotniczej partii marksistowskiej. Kierownictwo partyjne w zwalczaniu opozycji zastosowało system rugów z *SPD*, usuwając elementy lewicowe i ich sympatyków⁵⁷. Utrzymanie

⁵⁷ W. Abendroth, *op. cit.*, P. Kohnen, *op. cit.*, s. 21; *Die westdeutschen Parteien*, ss. 446 - 447.

kontaktów z NRD i jej organizacjami demokratycznymi oraz dążenia do ustalenia wspólnej linii z KPD i innymi siłami postępowymi w RFN w zwalczaniu remilitaryzacji stanowiły podstawy dokonywanych czystek. Dotknęły one zwłaszcza działaczy związkowych i mężów zaufania robotników w podstawowych ogniwach SPD, których eliminowanie z życia partyjnego wytworzyło klimat odpolitycznienia w szeregach zachodnio-niemieckiej socjaldemokracji. W walce z najaktywniejszym członkiem opozycji, wspomnianym Socjalistycznym Związkiem Studentów, Zarząd partii uciekł się najpierw (w lipcu 1960 r.) do wstrzymania pomocy finansowej dla tej organizacji i powołania (9 V 1960) konkurencyjnego oraz uległego przywódcom SPD *Sozialdemokratischer Hochschulbund*⁵⁸. Gdy to jednak nie pomogło i studenci — lewicowi socjaldemokraci nadal przysparzali kłopotów kierownictwu SPD swymi manifestacyjnymi wystąpieniami, podjęto w listopadzie 1960 r. uchwałę zabraniającą członkom SPD przynależności do SDS oraz do wspierającego ten związek towarzystwa *Sozialistische Förderergesellschaft der Freunde, Förder und ehemaliger Mitglieder des Sozialistischen Deutschen Studentenbundes*. Posunięcia represyjne nie sparaliżowały akcji opozycyjnego SDS, który w latach sześćdziesiątych pod wodzą Rudi Deutschkego skupiał 2000 członków zrzeszonych w 300 kołach uczelnianych. Wykluczeni z partii lewicowi naukowcy z prof. W. Abendröthem, prof. Osipem Flechtheimem i prof. Hansem Heydornem na czele skupili się w nowo utworzonym w 1961 r. przez członków związków zawodowych i studentów opozycyjnym stowarzyszeniu, *Sozialistischer Bund*, który wspierał nadal SDS⁵⁹. Wykluczono również z partii członków opozycyjnych grup organizacji młodzieżowej *Die Falken*, którzy uczestniczyli w wielkanocnych marszach protestacyjnych przeciw zbrojeniom atomowym RFN. W sumie, bezwzględna walka aparatu partyjnego z opozycją przyniosła w 1962 r. widoczny sukces, wyrażający się w rozbiciu lub zmuszeniu do milczenia przeciwników w ich głównych skupiskach — w Zagłębiu Ruhry, Hamburgu i Bremie.

4. OKRES DOPASOWYWANIA POLITYKI WEWNĘTRZNEJ I ZAGRANICZNEJ SPD DO KURSU CDU (1960 - 1965)

Program godesberski miał stanowić podstawę do opracowania programu wyborczego i rządowego SPD w zbliżających się wyborach do

⁵⁸ P. Ackermann, *Die Jugend-organisationen der politischen Parteien*. W: *Demokratische System und politische Praxis der Bundesrepublik*. München 1971, s. 304; L. Meissner, *Młodzi socjaliści — lewica współczesnej SPD*. „Miesięcznik Literacki” 1972, nr 7, s. 111.

⁵⁹ Tamże; G. Olzog, *Die politischen Parteien*. München—Wien 1968, ss. 78 - 80.

Bundestagu jesienią 1961⁶⁰. Wysunięte w Bad-Godesberg — jako czołowe ustalenia programowe — hasła demokratycznego socjalizmu miały na celu przyciągnięcie do SPD wszystkich elementów demokratyczno-liberalnych społeczeństwa zachodnioniemieckiego ze środowisk: burżuazji, drobnomieszczanstwa i chłopstwa, które nie były nastawione radykalnie, ani tym bardziej rewolucyjnie. Zagwarantowanie w dokumencie programowym wolności człowieka z dowolnością postaw ideologiczno-światopoglądowych członków SPD, wyrzeczenie się marksizmu, negacja walki klasowej (określonej jako „zabytek minionej przeszłości”) na rzecz solidaryzmu społecznego, będącego w znacznej mierze następstwem dążeń SPD do zjednoczenia Niemiec, oraz zdecydowane odgraniczenia się od ruchu komunistycznego miały zapewnić SPD w wyborach 1961 r. poparcie różnorodnych środowisk ludności RFN. Kierownictwo partyjne licząc się z możliwością utworzenia po wyborach koalicyjnego „rządu ocalenia publicznego” CDU-SPD, który wyprowadziłby RFN z narastającej izolacji, przeforsowało w nowym programie zerwanie z socjalistyczną tradycją teoretyczną, a następnie przy pomocy posłusznego biurokratycznego aparatu partyjnego, ostro rozprawiało się z opozycyjną lewicą socjaldemokratyczną⁶¹. W trzonie kierowniczym SPD nastąpiły na przełomie lat 1959/1960 przesunięcia. Najbardziej wpływowymi przywódcami — obok przewodniczącego Zarządu Głównego i frakcji poselskiej SPD w *Bundestagu* Ollenhauera — stali się: wiceprzewodniczący Herbert Wehner i nadburmistrz Berlina Zachodniego Willy Brandt⁶². H. Wehner — dawny działacz KPD związany był początkowo z lewym skrzydłem SPD. Jako przedstawiciel lewicy wybrany został do Zarządu Głównego na zjeździe w Stuttgarcie w maju 1958 r. na miejsce znanego przywódcy prawicy partyjnej Fritza Heinego. Wehner był również autorem i rzecznikiem znanego planu SPD z 19 marca 1959 r. w sprawie Niemiec. Na tym tle doszło w lipcu 1959 r. do jego ostrego konfliktu z innym reprezentantem prawicy Karlem Mommerem — sekretarzem frakcji poselskiej SPD w *Bundestagu*, który w sytuacji kryzysu berlińskiego zażądał powrotu polityki zagranicznej partii do bezwzględnie antykomunistycznego kursu z czasów Schumachera. Jednak u schyłku 1959 r. Wehner występował już jako orędownik zmian programowych i nowego kierunku polityki wewnętrznej SPD, będąc jednym z twórców programu godesberskiego. Jako szef aparatu partyjnego prowadził ostrą walkę z opozycją lewicy socjaldemokratycznej.

⁶⁰ V. Agartz, *An den Parteitag*. „Die Andere Zeitung” 1961, nr 46.

⁶¹ Tamże.

⁶² P. Kohnen, *op. cit.*, ss. 17 - 21; S. Miller, *op. cit.*, ss. 41 - 43; J. Krasuski, *op. cit.*, ss. 27-29.

W. Brandt — aktywny działacz w kołach emigracyjnej SPD w krajach skandynawskich za panowania reżimu hitlerowskiego w Niemczech, występował w latach 1945 - 1948 jako rzecznik przyjaznych stosunków z narodami Europy środkowo-wschodniej i szukania form kooperacji z nimi przy potępieniu jednak powojennych rządów ludowych w tych państwach⁶³. Już w 1949 r. stał się propagatorem zasad demokratycznego socjalizmu⁶⁴. W następnych latach (1952 - 1954) Brandt zbliżył się do kierownictwa i prawego skrzydła partii, popierając dążenia do utworzenia demokratycznej armii zachodnioniemieckiej, co przeplacił porażką w wyborach do Zarządu na berlińskim zjeździe SPD w Berlinie Zachodnim, po śmierci Ottona Suhra został nadburmistrzem 3 października 1957 r.⁶⁵ Po wielkim zwycięstwie wyborczym socjaldemokratów w Berlinie Zachodnim 7 grudnia 1958 r. pozycja Brandta w tronie kierowniczym partii bardzo się wzmocniła. Do Zarządu Głównego Brandt został ponownie wybrany na VIII zjeździe federalnym SPD w Stuttgarcie. W sprawach polityki zagranicznej wypowiadał się on w latach 1960 - 1961 za integracją RFN z mocarstwami zachodnimi⁶⁶. Działalnością na stanowisku nadburmistrza Berlina Zachodniego Brandt zyskał sobie poparcie czynników rządowych i kół politycznych USA, o co zabiegała usilnie SPD od 1957 r. W integracji RFN z Europą zachodnią pod patronatem Stanów Zjednoczonych widział w tym czasie drogę do zjednoczenia Niemiec. Brandt wypowiadał się również za remilitaryzacją Niemiec Zachodnich i wypełnieniem przez RFN zobowiązań wobec NATO oraz za wyposażeniem *Bundeswehry* w taktyczną broń atomową. Po desygnowaniu go na kandydata SPD na stanowisko kanclerza przez IX zjazd federalny partii w Hanowerze w końcu listopada 1960 r., Brandt przejął kierownictwo nad kampanią wyborczą socjaldemokracji przed wyborami do IV *Bundestagu* (17 września 1961 r.). Kampania ta przebiegała już w nowym stylu zmian programowych SPD. Ogłoszony 28 kwietnia 1961 r. program rządowy SPD (*Regierungsprogramm*) poświęcony został w głównych punktach sprawom polityki zagranicznej; m. in. odmawiano w nim uznania faktu istnienia dwóch państw niemieckich, postulowano rozbudowę EWG i rozwój akcji pomocy dla dawnych krajów ko-

⁶³ *Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der SPD vom 11 bis 14 September 1948 in Düsseldorf*, s. 58; A. Walczak, *op. cit.*, s. 108.

⁶⁴ W. Brandt, *Propagandische Grundlage des demokratischen Sozialismus*. Berlin (West) 1949.

⁶⁵ W. Brandt, *Mein Weg nach Berlin*. München 1960, ss. 30 - 35.

⁶⁶ A. Ashkenazi, *Reformpartei und Aussenpolitik. Die Aussenpolitik der SPD*. Berlin—Bonn 1968, s. 196; „Archiv der Gegenwart” 1960, ss. 8262 i 8588; J. Krasuski, *op. cit.*, ss. 28 - 29; M. Cygański, *op. cit.*, ss. 114 - 117; J. Sobczak, *op. cit.*, ss. 23-25

lonialnych, usztywniono stanowisko wobec państw socjalistycznych Europy środkowo-wschodniej. Mimo doznanej porażki w konkurencyjnej walce wyborczej z chadecją, X zjazd federalny SPD w końcu maja 1962 r. powołał Brandta na stanowisko wiceprzewodniczącego Zarządu Głównego. Wehner pozostał nadal wiceprzewodniczącym *Parteivorstand der SPD*. W połowie grudnia 1963 r. Brandt zajął miejsce zmarłego Ollenhauera na czele partii; przewodniczącym Zarządu Głównego wybrany, został przez drugi nadzwyczajny zjazd delegatów partii w Band-Godesberg w początkach lutego 1964 r. Jego bliscy współpracownicy H. Wehner i F. Erler wybrani zostali wiceprzewodniczącymi *Parteivorstand der SPD*, a Erler objął 3 marca 1964 r. również przewodnictwo frakcji poselskiej SPD w *Bundestagu*. W skład nowej ekipy kierowniczej partii weszli: Max Brauer, Heinrich Deist, Wenzel Jaksch, Alex Möller, Willi Reichter, Carlo Schmid, Helmut Schmidt, Fritz Steinhoff, Käte Strobel i Georg August Zinn, spełniający funkcje doradców i współpracowników triumwiratu Brandt-Wehner-Erler, reprezentującego „nowy styl” działalności SPD. Cała ta grupa współdziałała blisko z nowym przewodniczącym już przynajmniej od 1961 r. W. Jaksch, jako przewodniczący zarządu federalnego *Bund der Vertriebenen*, zapewniał socjaldemokracji współpracę organizacji przesiedleńczych, a W. Richter — stojący na czele zarządu *Deutscher Gewerkschaftsbund* — poparcie związków zawodowych. Ostre wystąpienia Brandta przeciw NRD na przełomie 1961/1962 zastąpiły od sierpnia 1962 r. dążenia ze strony nadburmistrza do odprężenia i poprawy w stosunkach między Berlinem Zachodnim a NRD. Posunięcia w tym kierunku zapoczątkowane w drugiej połowie 1962 r. nasiliły się po objęciu przez Brandta funkcji przewodniczącego Zarządu SPD w lutym 1964 r., kiedy to kierownictwo socjaldemokracji przystąpiło do opracowania nowych wariantów swojej polityki wschodniej.

Ewolucja ideologiczno-programowa SPD w Bad-Godesberg i bezwzględne zwalczanie socjaldemokratycznej opozycji lewicowej przyniosły SPD przyrost głosów średnich warstw mieszczaństwa i chłopów w wyborach 17 września 1961 r. (do IV *Bundestagu*). SPD uzyskała 11 427 355 głosów, czyli 36,2% ogółu (60% stanowiły głosy robotnicze, 22% wyborców dostarczyły SPD warstwy średnie, a 5% chłopi), jednak nie osiągnęła sukcesów oczekiwanych przez kierownictwo⁶⁷. Oferty SPD utworzenia koalicyjnego „rządu jedności narodowej” z CDU/CSU nie zostały przyjęte i przy władzy pozostała nadal koalicja chadecsko-liberalna. Doznane niepowodzenia nie wpłynęły hamująco na tempo procesu przeobrażeń partii w duchu nowego kursu. Przeciwnie, w latach 1960 - 1965

⁶⁷ *Einer gegen 248*. „Der Spiegel” 1965 nr 39; S. Miller, *op. cit.*, s. 72; K. Nowak, *op. cit.*, ss. 69 - 70.

kontynuowano tę akcję intensywniej, przejawiając tendencje do dopasowania linii polityki wewnętrznej i zagranicznej SPD do CDU/CSU, co wykraczało poza ramy programu godesberskiego. Przyczyną tych posunięć była gotowość do utworzenia koalicyjnego rządu z CDU/CSU. IX zjazd ogólnokrajowy SPD w Hanowerze (w dniach 21-25 listopada 1960 r.), biorąc pod uwagę nasilenie akcji opozycji przeciw nowemu programowi, potwierdził w swych uchwałach poparcie dla idei powszechnego i całkowitego rozbrojenia oraz konkretnych, częściowych rozwiązań rozbrojeniowych w formie utworzenia w Europie środkowej „strefy odprężenia i kontrolowanego ograniczenia zbrojeń”⁶⁸. Ollenhauer wypowiedział się przeciw wyposażeniu *Bundeswehry* w broń atomową, gdyż stanowiłoby to poważne niebezpieczeństwo dla Niemców i Europy. Jednak postulat uchwał zjazdu w sprawie uzbrojenia *Bundeswehry* w „broń najnowocześniejszą” stanowił zapowiedź przyszłego ustępstwa SPD w kwestii broni atomowej. Następny (X) zjazd w Kolonii (26-30 maja 1962 r.), obradujący w czasie triumfu zwycięskiego kierownictwa po rozgrywkach z opozycją, był widownią otwartych żądań przywódców uzbrojenia *Bundeswehry* i poparcia z ich strony dla opracowania ustawy o stanie wyjątkowym — wbrew zdecydowanie negatywnemu stanowisku wobec projektów tej ustawy centralnego kongresu związków zawodowych⁶⁹. Podczas obrad zjazdu kolońskiego wystąpiły nowe tendencje do zacierania różnic między rządem chadeckim Erharda a opozycyjną SPD. W listopadzie 1963 r. Zarząd Główny SPD bez zasięgnięcia opinii Rady Partyjnej (do czego zobowiązywał statut) wyraził swą zgodę na utworzenie wielostronnych sił atomowych. Kulminacyjnym punktem dostosowywania się SPD do panującej w RFN atmosfery politycznej i dominujących w niej nastrojów nacjonalistyczno-rewizjonistycznych stał się XI zjazd ogólnokrajowy w Karlsruhe w dniach 23-27 listopada 1964 r., który wypowiedział się ostatecznie za utworzeniem wielostronnych sił atomowych⁷⁰. Był on triumfem dążeń „reformatorów” pod wodzą F. Erlera i H. Schmidta zmierzających do maksymalnego zbliżenia linii polityki wewnętrznej i zagranicznej SPD do kursu CDU/CSU. Uchwały zjazdu zobowiązywały lewicę i wszystkie elementy opozycji do zrezygnowania z dyskusji wewnątrzpartyjnej w imię najwyższego celu

⁶⁸ „Vorwärts” 1960, nr 49; *Jahrbuch der SPD 1960/61*, s. 420; L. Janicki, *op. cit.*, ss. 348-349.

⁶⁹ *Jahrbuch der SPD 1962/63*; K. Nowak *op. cit.*, s. 78; *Die westdeutsche Parteien*, s. 446; F. Miedziński, *Zjazdy partyjne 1962 r.: CDU—SPD—FDP*. „Przegląd Zachodni” 1962, nr 3.

⁷⁰ „Vorwärts” 1964, nr 49, „Die Welt” z 23-28 XI 1964; F. Miedziński, *SPD w oczekiwaniu na zdobycie władzy*. „Przegląd Zachodni” 1965, nr 1; M. Cygański, *op. cit.*, ss. 116-120.

— zwycięstwa w wyborach federalnych jesienią 1965. Obradowano w atmosferze rewizjonizmu, czego wyrazem była m. in. ogromna mapa z granicami Niemiec z 1937 r. i rewizjonistycznym hasłem „Erbe und Auftrag”. Podczas obrad zjazdu w Karlsruhe kierownictwo SPD wypowiedziało się oficjalnie przeciw uznaniu granicy na Odrze i Nysie, zgłaszając postulat granic Niemiec z 1937 r. Odrzucono również możliwość uznania NRD. Uchwały zjazdu będące oficjalnym wyrazem stanowiska partii w zbliżającej się kampanii wyborczej 1965 r., stanowiły dowód dopasowania również linii polityki zagranicznej SPD do oficjalnej *Ostpolitik* CDU/CSU.

Okres 1964 - 1965 zaznaczył się szczególnie bliską współpracą kierownictwa SPD ze związkami przesiedleńczymi. Znani przywódcy ziomkostw i działacze SPD — Wenzel Jaksch, Reinhold Rehs i Herbert Hupka — odgrywali poważną rolę w zachodnioniemieckiej socjaldemokracji⁷¹. W kampanii wyborczej do V *Bundestagu*, wiosną i latem 1965 r. SPD występowała z hasłami rewizjonistycznymi, pragnąc zdobyć głosy środowisk przesiedleńczych. Wybory w dniu 19 września 1965 r. przyniosły znaczny przyrost głosów SPD. Socjaldemokracja uzyskała 12 813 186, tj. 39,3% ogólnej liczby głosów. Wzrost głosów oddanych na listy SPD w stosunku do wyborców w 1961 r. wynosił przeszło 1 400 000. Socjaldemokracji udało się w wyborach federalnych 1965 r. znacznie silniej niż w 1961 r. przeniknąć na tradycyjnie chadeckie obszary w południowych krajach RFN i uzyskać poparcie części dotychczasowej klienteli CDU/CSU.

W ciągu 1966 r. wystąpiły w gospodarce RFN symptomy recesji, które zachwiały dotychczasową wiarę kierownictwa SPD, w trwałość koniunktury i rozwoju „społecznej gospodarki rynkowej”⁷².

W partii wystąpiły objawy kryzysu, „reformatorzy” pod wodzą Erlera, którzy za cenę największych ustępstw nie zapewnili SPD zwycięstwa w wyborach 1965, stali się celem ostrych ataków. Masy partyjne okazywały im całkowity brak zaufania. Skonsternowaniu prawicy partyjnej towarzyszył wzrost aktywności lewicy. Zasadniczym oparciem tej ostatniej stała się młodzież socjaldemokratyczna działająca w ruchu studenckim (zrewolucjonizowany SDS pod wodzą Rudi Dutschkego zerwał z reformizmem socjaldemokratycznym, zdobywając w latach 1960 - 1968 r.

⁷¹ E. Jauerning, *Sozialdemokratie und Revanchismus. Zur Geschichte und Politik Wenzel Jakschs und der Seliger Gemeinde*. Berlin 1968, ss. 204 - 205, 216 - 219; B. Lechicki, *Wyniki wyborów do V Bundestagu*. „Przegląd Zachodni” 1965, nr 5 - 6.

⁷² W. Abendroth, *Antagonistische Gesellschaft und politische Demokratie*. Berlin 1967, s. 315; P. Koch, *Der lange Marsch des Genossen Willy Brandt*. „Stern” nr 48/1971, ss. 78 - 79.

rosnącą popularność jako główna siła zachodnioniemieckiej opozycji pozaparlamentarnej), a następnie także w ruchu związkowym i pozaparlamentarnym (*Ausserparlamentarische Opposition w APO*). Na arenie politycznej RFN wyraźniej wystąpiła znów organizacja Młodych Socjalistów (*Jungsozialisten Deutschland*)⁷³. *Juso*, rezygnując z dotychczasowej roli przybudówki *SPD*, wysunęła program reform społecznych i hasła antymilitarystyczne. Główną hasło lewicy — „chcemy prawdziwej alternatywy opozycji, a nie małpowania chadecji” — znajdowało coraz szerszy oddźwięk w środowiskach socjaldemokracji. W kierownictwie partyjnym centralną postacią stał się nowy przewodniczący W. Brandt, zawiedziony wynikiem wyborów w 1965 r. i rozczarowany dotychczasową taktyką „reformatorów”, która zdyskredytowała partię, a nie zapewniła jej władzy. W wyborach do *Landtagów* w 1966 r. *SPD*, pozostając nadal na platformie programu godesberskiego, wysunęła hasła reform społecznych odnosząc zwycięstwa w Północnej Nadrenii-Westfalii, Hamburgu i Hesji. XII federalny zjazd *SPD* w Dortmundzie (1 - 4 czerwca 1966 r.) uwidoczniał zmiany zachodzące w polityce wewnętrznej i zagranicznej socjaldemokracji. Uchwały zjazdu dortmundzkiego, nie zmieniając profilu przyjętego przez *SPD* w programie godesberskim, położyły kres dalszemu naśladownictwu *CDU* i zapoczątkowały poszukiwanie przez socjaldemokrację nowych dróg i formuł w kierunku powrotu partii do funkcji alternatywy rządzącej *CDU*⁷⁴. W dziedzinie polityki zagranicznej uchwały XII zjazdu wykazały wycofanie się przez *SPD* z zajmowanych w latach 1962 - 1965 skrajnie rewizjonistycznych pozycji i nawrót, zwłaszcza w zakresie polityki wschodniej, do elastycznych metod z lat 1956 - 1959.

Zjazd w Dortmundzie cechował realizm w ocenie zjawisk na arenie międzynarodowej i przyszłych szans wyborczych *SPD*. Podczas obrad ujawniły się poważne rozbieżności poglądów między Brandtem i Erlerem w kwestii dotychczasowej strategii i taktyki wyborczej. Przedstawione wtedy przez przewodniczącego Zarządu Głównego *SPD* koncepcje odprężeniowe w dziedzinie międzynarodowej ściągnęły na Brandta ostre ataki chadecji, ale zapewniły mu w środowiskach socjaldemokracji poparcie lewicy i młodzieży. Brandt na zjeździe dortmundzkim zdobył pozycję niekwestionowanego przywódcy partii. Uchwały XII zjazdu zapoczątkowały akcję wypracowywania przez *SPD* własnego profilu i podkreślania

⁷³ G. Börnsen, *op. cit.*, ss. 31 - 35; S. Wysocki, *SPD w konflikcie z Młodymi Socjalistami*. W: *Współczesna Socjaldemokracja*. Warszawa 1975, ss. 354 - 356.

⁷⁴ H. Schmidt, *Im Dienste Deutschlands und der Friedens*. „Sozialdemokratischer Pressendienst” z 4 VI 1966; *Zwischen Dortmund und Nürnberg*. „Die Neue Gesellschaft” Sonderheft, März 1968, s. 44; J. Sobczak, *op. cit.*, ss. 27 - 28; M. Cygański, *op. cit.*, ss. 123 - 127.

— wbrew poprzednim tendencjom — tego wszystkiego, co dzieli program *SPD* od *CDU/CSU*. W ten sposób walka o własną alternatywę wyborczą *SPD* weszła w decydujące stadium.

Proces przeobrażeń wewnętrznych *SPD* w latach 1958 - 1966 przebiegał przy dalszym zmniejszaniu się robotniczej kadry członkowskiej partii⁷⁵. Odsetek robotników zmniejszył się z 55% ogólnego stanu w 1958 do 49,4% w 1966 r. W tym czasie wzrosła w socjaldemokracji liczba pracowników umysłowych (z 13,2% w 1958 do 17,1% w 1966 r.) oraz urzędników (z 7,8% w 1958 do 10,4% w 1966 r.). Stan liczebny członków *SPD* niewiele wzrósł: z 646 584 w 1962 do 727 890 w 1966. Konsekwencją przemian wewnętrznych lat 1959 - 1965 stało się odpolitycznienie szeregów partyjnych *SPD*. Stałemu marszowi naprzód *SPD* w kolejnych wyborach, w czasie koniunktury gospodarczej, towarzyszyło eliminowanie z życia partyjnego działaczy związkowych i aktywnych mężów zaufania robotników z podstawowych ogniw partyjnych (*Ortsvereine*). Wszystko to sprawiło, że zachodniemiecka socjaldemokracja przekształciła się w instytucję, po której rzesze wyborców spodziewały się sukcesów w polityce społecznej w następstwie wywieranej presji na rząd federalny, lecz w której zanikały możliwości rozwijania aktywności politycznej. Proces odpolitycznienia szeregów partyjnych określał w znacznej mierze klimat w *SPD* od zjazdu w Bad-Godesberg w końcu 1959 do recesji w 1966 r. Ostre dyskusje polityczne w łonie partii nie powtórzyły się w tym okresie. Po wykluczeniu z *SPD* przedstawicieli lewicy socjaldemokratycznej i *SDS* w latach 1960 - 1961 wytworzyła się w partii sytuacja, w której wszelkie idee marksistowskie i nawiązywanie do dawnej historii socjaldemokracji stawały się nielegalne po przyjęciu programu godesberskiego. Sytuacja zaczęła zmieniać się na lepsze dopiero w ciągu 1966 r.

5. KIERUNKI EWOLUCJI IDEOLOGICZNO-PROGRAMOWEJ *SPD* W LATACH 1966 - 1974

Skutkiem recesji gospodarczej w 1966 r. był podział władzy w RFN między *CDU/CSU* i *SPD* oraz utworzenie chadecko-socjaldemokratycznego rządu wielkiej koalicji. *SPD* osiągnęła cel swoich wytrwałych zabiegów od 1960 r. — stworzenia z chadecją wspólnego rządu. Recesja gospodarcza położyła kres złudzeniom przywódców *SPD* zarówno co do trwałości koniunktury, jak i harmonii wewnątrzpartyjnej w zachodniemieckiej socjaldemokracji⁷⁶. Rewolta młodzieży studenckiej (z 1968

⁷⁵ W. Abendroth, *Zur Situation der SPD nach dem Parteitag von Hannover*, „Blätter für deutsche und internationale Politik” 1973, nr 5; S. Miller, *op. cit.*, ss. 65 - 68.

⁷⁶ W. Abendroth, *iw.*

r.), częściowe reaktywowanie starych socjaldemokratycznych tradycji i działalność drobnych grup działaczy związkowych, które utrzymały się w szeregach SPD i współpracowały z DGB, pozostającym bardziej na lewo od SPD, doprowadziły już na XIII zjeździe federalnym SPD w Norymberdze w dniach 17-21 marca 1968 r. do walki o wybór kierunku. Zjazd uchwalił nowy dokument programowy zatytułowany *Perspektiven. Sozialdemokratische Politik im Übergang zu den siebzigen Jahren*, nawiązujący do głównych wątków programu godesberskiego⁷⁷. Opracowano na tej podstawie następnie w 1969 r. wyborczy program rządów SPD, który przyjęty został na III zjeździe nadzwyczajnym w Bad-Godesberg w dniach 16-18 kwietnia 1968 r. Brandt zapowiadał w nim reformy wewnętrzne w imię służby nowoczesnym Niemcom. Zjazd norymberski i program wyborczy z 1969 r. ujawniły, że partia nastawiła się — już po przełamaniu wewnętrznych oporów — na realizację pozytywnej polityki wschodniej i włączenie się w ogólnoeuropejski nurt odprężenia. Brandt w Norymberdze określił nowe stanowisko SPD w sprawie granicy na Odrze i Nysie i uznał NRD za drugą część Niemiec, co stanowiło wyłom w dotychczasowej praktyce. Kierownictwo socjaldemokracji z Brandtem, Wehnerem i Schmidtem (następcą zmarłego Erlera na stanowisku przewodniczącego frakcji SPD w Bundestagu od połowy III 1967 r. do końca IX 1969 r.), pod naciskiem związków zawodowych, szeregowych członków partii i części aktywu SPD, dokonało również w polityce wewnętrznej przesunięć w kierunku centrum i lewego skrzydła partii. Poczyniono na zjeździe norymberskim koncesje w sprawach polityki gospodarczej i społecznej, zwłaszcza w postulatach współodpowiedzialności robotników w zarządzaniu przedsiębiorstwami, przy jednoczesnym odcięciu się od skrajnie lewicowych grup opozycji pozaparlamentarnej. Brandt doznał niepowodzenia w podjętej na zjeździe próbie usprawiedliwienia polityki SPD, prowadzonej w ramach wielkiej koalicji, i wystąpił z atakami na prawe skrzydło CDU. Stanowiło to zapowiedź zbliżającego się rozpadu koalicji CDU-SPD.

Zerwanie koalicji z chadecją po pomyślnych dla SPD wynikach wyborów do VI Bundestagu w dniu 28 września 1969 r., kiedy to socjaldemokraci uzyskali 14 065 716 głosów, czyli 42,7%, było rezultatem: większych, spontanicznych strajków we wrześniu 1969 r. (wybuchy na większą skalę po upływie długich lat); wzrostu aktywności *Jungsozialisten*, którzy w latach 1968-1969 skupili w swych szeregach przeszło 190 000

⁷⁷ Tamże; „Vorwärts” z 28 III 1968 (przemówienia na XIII zjeździe w Norymberdze W. Brandta, H. Wehnera, H. Schmidta, H. Ehmke i dalsze głosy w dyskusji); *Geweltverzicht ohne Hintergedanken*. „SPD-Präsidenten” z 1 IV 1968; W. Titzrath, *SPD wieder auf dem Weg nach links*. „Die Welt” z 22 III 1968; M. Podkowiński, *SPD od negacji do koegzystencji*, „Miesięcznik Literacki” 1973, nr 9, s. 94.

członków i zaangażowali się przeciw kierownictwu SPD popierając ruch opozycji pozaparlamentarnej; konsolidacji masowego lewicowego ruchu studenckiego (miejsce rozwiązane w 1969 r. SDS, którego członkowie przeszli do *Juso*, zajął w latach 1970-1973 nowy, prężny *Marxistischer Studentenbund „Spartakus”*, z którym na wielu uczelniach współdziałały organizacje *Sozialdemokratischer Hochschulbund*, ulegające lewicowej radykalizacji w środowiskach studentów) i wzrostu presji wewnątrzpartyjnej ze strony mas członkowskich⁷⁸. Wspomniane czynniki umożliwiły kierownictwu partyjnemu Brandta-Wehnera racjonalizację polityki zagranicznej RFN, co znalazło wyraz w zawarciu układów z ZSRR, PRL i NRD w latach 1970-1971. W planach przywódców SPD nawiązanie normalnych stosunków z tymi państwami socjalistycznymi miało złagodzić podział Niemiec, który stał się faktem. Kierownictwo socjaldemokracji, pozbywszy się poprzednich złudzeń co do możliwości szybkiego zjednoczenia Niemiec, podjęło usilne zabiegi w kierunku zachowania jedności narodu w obu państwach niemieckich na bazie ustroju kapitalistycznego z RFN lub pod inną nazwą. Zjednoczenie Niemiec pozostało nadal zasadniczym celem strategicznym SPD, który zastąpił dawny problem walki klas. Zażarte spory w społeczeństwie zachodniemieckim wokół zawartych układów oraz nikła większość rządu małej koalicji w *Bundestagu* i zbliżająca się kampania wyborcza skłaniały przywódców SPD do hamowania dyskusji wewnętrznych w partii. Pomimo jednak nowego *boomu* w gospodarce RFN i trudnej sytuacji w parlamencie federalnym, nie udało się powstrzymać walki między obu skrzydłami partii. Wyrazem zmienionej sytuacji wewnątrzpartyjnej była uchwała XIV zjazdu federalnego w Saarbrücken (11-14 maja 1970 r.) o konieczności opracowania długofalowego programu gospodarczo-politycznego partii na lata 1973-1985⁷⁹. Sukcesem lewicy na tym zjeździe, której siły oceniano na około 100 delegatów, było przeforsowanie uchwały — wbrew stanowisku Zarządu — o zwołaniu nadzwyczajnego zjazdu SPD w 1971 r. w celu zajęcia się sprawami: polityki podatkowej, tworzenia mienia pracowniczego i wolności prasy. Kontrkandydat H. Schmidta na stanowisko wiceprzewodniczącego z ramienia lewicy Norbert Gansel — wiceprezes zarządu *Juso* — poniósł porażkę, ale wybrano do Zarządu dalszych jej reprezentantów: C. Eversa, Verę Rüdiger i Jochena Stef-

⁷⁸ W. Abendroth, jw.; G. Börnsen, *op. cit.*, ss. 31-47; *Entschliessungen des Bundeskongresse der Jungsozialisten*. „Sozialistische Hefte” 1968, nr 2.

⁷⁹ W. Brandt, *Wir dürfen uns die Zukunft nicht verspielen lassen*. „Vorwärts” z 21 V 1970; K. Voigdt, *Eine Wegeskizze in die Zukunft. Der erste Parteitag der SPD als führende Regierungspartei gab der langfristigen Reformplanung*. „Vorwärts” z 21 V 1970; F. Miedziński, *Zjazd federalny SPD w Saarbrücken*. „Przeгляд Zachodni” 1970, nr 3, ss. 154-161.

fena. IV nadzwyczajny zjazd SPD w końcu 1971 r., obradujący kolejno w Bonn (18 - 20 listopada 1971 r.) i Bad-Godesberg (17 - 18 grudnia 1971 r.), był widownią ostrych starć Zarządu z opozycją na tle reformy struktury organizacyjnej SPD. Następstwem tych starć było ustąpienie sekretarza generalnego Zarządu Głównego Hansa Jürgena Wischniewskiego, zajmującego to stanowisko od 31 maja 1968 r. Następcą jego został w styczniu 1972 r. Holger Börner. Poza tym w centrum uwagi tego zjazdu znajdowały się sprawy podatkowe i powszechnego lecznictwa. Rozdźwięki w partii i w rządzie nie przeszkodziły SPD w odniesieniu największego zwycięstwa w wyborach do *Bundestagu* 19 listopada 1972 r. Na listy SPD padło 17 175 169 głosów, czyli 45%.

Wspomniany, długofalowy program ekonomiczno-polityczny SPD (*Entwurf eines ökonomisch-politischen Orientierungsrahmens für die Jahre 1973 - 1985* określany w skrócie — *Langzeitprogramm*) przygotowany został po półtorarocznej pracy specjalnej komisji pod przewodnictwem H. Schmidta⁸⁰. Przedstawiony projekt przyjęty został 20 czerwca 1973 r. przez tzw. mały zjazd partyjny, który stanowiły wspólne obrady: Zarządu Głównego, Rady Partyjnej i Komisji Kontroli w Berlinie Zachodnim. Najwyższe władze SPD oceniły pozytywnie długofalowy program społeczno-polityczny na lata 1973 - 1985. Zaleciły wszystkim organizacjom partyjnym wszechstronną nad nim dyskusję i nadsyłanie własnych opinii oraz uwag. Dalszym ważnym aktem ustaleń programowych socjaldemokracji stał się program wyborczy SPD z 13 października 1972 r., przyjęty na V zjeździe nadzwyczajnym SPD w Dortmundzie (12 - 13 października 1972 r.). Nowy program wyborczy SPD poświęcał swą pierwszą zasadniczą część sprawom polityki zagranicznej, ponieważ głównym argumentem kierownictwa partyjnego w kampanii wyborczej 1972 r., było definitywne wyprowadzenie RFN z międzynarodowej izolacji poprzez finalizację układów z państwami wspólnoty socjalistycznej. Pierwsze cztery rozdziały programu zostały poświęcone: pokojowej polityce RFN, stosunkom RFN z Berlinem Zachodnim i NRD, zaangażowaniu Niemiec Zachodnich w proces odprężenia międzynarodowego i ich współpracy z państwami EWG. Druga część programu wyborczego, dotycząca problematyki wewnętrznej RFN, korelowała z *Programem długofalowym SPD* i omówiona została z nim łącznie.

Wspomniane trzy zasadnicze dokumenty programowe SPD: *Perspek-*

⁸⁰ *Langzeitprogramm 1, Texte*, Bonn—Bad-Godesberg 1972; *Thema: Wirtschaftspolitik. Materialien zum Orientierungsrahmen der SPD*, hrsg. von P. von Oertzen, H. Ehmke und H. Ehrenberg. Bonn—Bad-Godesberg 1974; S. Miller, *op. cit.*, s. 52; J. Sawczuk, *Długofalowy program SPD na lata 1973-1985. Założenia i tezy socjaldemokratycznej polityki reform.* „Biuletyn Naukowy Instytutu Śląskiego w Opolu” 1973, nr 4, ss. 63 - 65.

tywy socjaldemokratyczne z 1968 r., Program długofalowy SPD na lata 1973 - 1985 z czerwca 1972 r. i program wyborczy z 13 października 1972 r., stanowią obraz aktualnych kierunków ewolucji ideologiczno-programowej zachodnioniemieckiej socjaldemokracji. Zbieżności treściowe tych dokumentów skłaniają do dokonania łącznie ich charakterystyki z uwzględnieniem krytyki lewicy partyjnej, w stosunku zwłaszcza do Programu długofalowego. Proklamowane w wymienionych trzech aktach reformy gospodarczo-społeczne mają charakter umiarkowany i nie naruszają podstaw kapitalistycznego ustroju RFN⁸¹. Celem ich jest ulepszanie tego systemu, przystosowanie do nowych warunków historyczno-politycznych, uczynienie go bardziej elastycznym i funkcjonalnym. Dokumenty programowe SPD nie mówią ani o potędze wielkich monopoli, ani o konieczności strukturalnych reform, które by definitywnie zlikwidowały koncentrację władzy ekonomicznej. Program wyborczy z 13 października 1972 r. stwierdza jedynie, że środki produkcji wciąż jeszcze znajdują się w posiadaniu nielicznej warstwy. „Niesprawiedliwy i prowadzący do gospodarczego i politycznego nadużywania władzy podział prywatnej własności środków produkcji należy stopniowo zlikwidować”⁸¹. Rozwiązanie tego problemu kierownictwo SPD widzi w polityce „szerszego upowszechnienia własności wśród pracobiorców”. Postulatuwi temu towarzyszy jednak istotne zastrzeżenie zawarte w programie wyborczym SPD, a mianowicie, że „polityka upowszechnienia własności nie może naruszać istniejącego majątku”. Ponadto postuluję się umocnienie konkurencji gospodarczo-rynkowej przez popieranie małych i średnich przedsiębiorstw. Poczynaniom tym towarzyszyć ma państwowa kontrola nad fuzjami ekonomicznymi. Umiarkowany interwencjonizm państwowy i polityka małych kroków, zachęcająca milionowe rzesze pracobiorców do systematycznego, wieloletniego oszczędzania poprzez system różnych ułatwień i premii stanowi konkretną propozycję elity SPD w dziedzinie rozstrzygnięcia węzłowego konfliktu między pracą a kapitałem w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. W praktyce oznacza to wyrzeczenie się ze strony elity SPD socjalistycznych żądań społecznych.

Kluczowe punkty Programu długofalowego stanowiły: modernizacja gospodarki, reformy szkolnictwa zawodowego i służby zdrowia, humanizacja świata pracy, planowanie i rozwój miast. W prognozowaniu wpływów budżetowych państwa przewidziano wydatki na cele publiczne i spo-

⁸¹ S. Hergt, *op. cit.*, ss. 68 - 70; L. Meissner, *SPD i jej elita*, ss. 50 - 51.

⁸² *Langzeitprogramm 1, Texte*, s. 29; *Statt Utopie die konkrete Planung. Der Zwischenbericht des Langzeitprogramms hat Bedeutung weit über die SPD hinaus*. „Vorwärts” z 25 XI 1971.

łeczne. Punktem wyjścia tych prognoz jest przewidywany stały wzrost dochodu narodowego RFN w okresie 1973 - 1985 o 4,5% rocznie. Ponadto dużo miejsca w programie zajęły: problematyka zdrowotności społeczeństwa, projekty zmian i reform w dziedzinie zabezpieczenia socjalnego, zagadnienie warunków przestrzennych. Lewicowe skrzydło SPD, zwłaszcza Młodzi Socjaliści, wystąpili z ostrą krytyką *Programu długofalowego*, argumentując m. in., że dokument ten nie przewiduje żadnych zmian w strukturach i mechanizmach władzy, żadnych ograniczeń monopoli i żadnych instytucjonalnych instrumentów rozbudowy demokratycznych praw ludzi pracy.

Zasadnicze krytyczne uwagi wobec *Programu długofalowego* sformułowali jesienią 1972 r. Młodzi Socjaliści w następujących punktach⁸³:

- brak w *Programie* analizy ekonomicznych i politycznych uwarunkowań polityki SPD, nie wypełnia on w tym względzie luki widocznej w ustaleniach godesberskich;
- konkretyzacja zasad socjalizmu pozostała pustą obietnicą. Poszczególne punkty *Programu* brak wspólnej perspektywy, która pozwalałaby identyfikować zawarte w nim żądania z hasłami SPD, a nie jakiegokolwiek innej partii politycznej;
- projektowane reformy są warunkiem rozwoju ekonomicznego, a nie jego celem;
- orientacja na politykę wzrostu gospodarczego służy interesom wielkiego kapitału;
- brak w *Programie* określenia sił wrogich projektowanym reformom i przedmiotów ewentualnych tarć, jak również strategii na wypadek zagrożenia polityki reform ze strony kapitału;
- brak w *Programie* wyjaśnienia kwestii planowania w kapitalizmie.

Szczegółowa krytyka *Programu długofalowego* ze strony młodzieży socjaldemokratycznej stwarzała dla lewicy partyjnej impuls do walki o ostateczne brzmienie dokumentu programowego. Lewicowy okręg SPD Hessen-Süd przygotował własny kontrprojekt programu, stanowiący alternatywę opierającą się na odmiennych założeniach społeczno-politycznych. Autor kontrprojektu, wiceprzewodniczący okręgu SPD Hessen-Süd, burmistrz Frankfurtu n. Menem Rudi Arndt, podkreśla, że nie nale-

⁸³ *Langzeitprogramm 3, Jungsozialisten. Kritische Stellungnahmen zum Problem einer gesellschaftspolitischen Langzeitplanung*, Bonn-Bad-Godesberg 1973, ss. 85 - 92 (*Zusammenfassung der Hauptkritikpunkte*); H. Apel, *Wachstum heisst nicht Fortschritt. Zur Kritik der Jungsozialisten am Entwurf für ein Langzeitsprogramm*. „Vorwärts” z 11 I 1973; Juso — vorsitzender Roth wirft SPD — Führung Pragmatismus vor. „Die Welt” 5 III 1973; J. Sawczuk, *Kontrowersje w SPD wokół programu długofalowego. Stanowisko lewicy partyjnej*. „Biuletyn Naukowy Instytutu Śląskiego w Opolu” 1973, nr 6, ss. 93 - 96; S. Wysocki, *op. cit.*, ss. 383 - 384.

ży wykluczyć „bezpośredniego oddania środków produkcji na wspólną własność”⁸⁴. Wraził przy tym opinię, że „jeśli SPD w trakcie dyskusji dojdzie do wniosku, że upaństwowienie banków będzie korzystne dla realizacji programu, to powinna to otwarcie powiedzieć”. Popierający pogląd Arndta miejscowi działacze z grup Młodych Socjalistów stwierdzali wręcz, że „inwestycje podejmowane głównie z myślą o jak największym zysku należy szybko zastąpić zasadą społecznego kierowania produkcją”⁸⁵. Alternatywny program długoterminowy okręgu Hassen-Süd zawierał następujące postulaty gospodarcze, finansowe i socjalne⁸⁶:

- oceny produktu społecznego winno się dokonywać nie tylko według jego wielkości, lecz także według ilości dóbr prywatnych i społecznych, jakie się nań składają;
- należy wprowadzić „nakłady w polityce produkcyjnej i społecznej” jako instrument współzawodnictwa;
- należy definitywnie skreślić zawarte w projekcie *Programu długofalowego* sformułowanie ministra Schmidta, że „nikomu nic nie zostanie zabrane”;
- za pierwszy cel polityczny należy uznać zapewnienie pełnego zatrudnienia;
- należy wprowadzić ustawowy zakaz zwalniania robotników z pracy;
- należy zagwarantować lepsze zabezpieczenie dla emerytów;
- należy wprowadzić ponadklasowy szpital, planowanie socjalne i zrealizować zasadę uniwersalnego korzystania z kasy chorych.

Wysunięte w kontrprojekcie postulaty posiadały charakter ekonomiczno-socjalny. W małym stopniu odbiegały one od programu Młodych Socjalistów, którym zarząd okręgowy SPD w Hesji Południowej udzielał pełnego poparcia⁸⁷. Przedstawiając kontrprojekt zjazdu okręgowemu SPD we Frankfurcie jego twórcy — R. Arndt i Fred Zander — wystąpili z koncepcją „produkcji sterowanej społecznie”. Arndt wypowiedział się także za umieszczeniem w *Programie długofalowym* postulatu upaństwowienia banków.

Zgodnie z ustaleniami zawartymi w *Programie długofalowym* i w programie wyborczym z 13 października 1972 r. podstawą działalności SPD w dziedzinie polityki zagranicznej, obejmującej również politykę wschodnią, stanowi „sojusz atlantycki oraz integracja europejska”. Kierownictwo SPD deklaruje gotowość militarnego wkładu RFN do „sys-

⁸⁴ *Moralische Instanz*. „Der Spiegel” z 8 I 1973; L. Meissner, *op. cit.*, ss. 51 - 52.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ Tamże; J. Sawczuk, *Kontrowersje w SPD*, ss. 97 - 98.

temu obrony NATO”, popiera ideę umocnienia EWG i opowiada się za unią polityczną Europy zachodniej. Jest to prokapitalistyczna orientacja, gdyż umocnienie EWG oznacza wzmocnienie wielkich koncernów europejskich, głównie zachodnioniemieckich, których pozycja w EWG jest wyjątkowo silna. Dokumenty programowe SPD mówią także o konieczności nawiązania współpracy z socjaldemokratycznymi, socjalliberalnymi i socjalistycznymi partiami w Europie w celu opracowania wspólnych perspektyw i programów, by móc realizować socjaldemokratyczną politykę w skali europejskiej⁸⁸. Postuluje się również umocnienie kontaktów z zachodnioeuropejskimi związkami zawodowymi i „innymi postępowymi grupami w Europie”. Wobec rozwoju kapitalistycznej integracji w Europie zachodniej związki zawodowe i wszystkie organizacje robotnicze muszą szukać nowych dróg i metod walki w skali międzynarodowej. Co więcej, tego rodzaju międzynarodowa współpraca staje się dla zachodnioeuropejskiej klasy robotniczej palącym nakazem chwili. Wielkim kapitalistycznym zrzeszeniom, międzynarodowemu sojuszowi kapitału musi się przeciwstawić międzynarodowy front klasy robotniczej i wszystkich ludzi pracy. W praktyce oznaczałoby to również sojusz z siłami francuskiej i włoskiej lewicy — FPK i WiPK oraz pozostającymi pod ich wpływem największymi centralami związków zawodowych w Europie zachodniej. Jednak taka perspektywa nie mieści się w oficjalnym ideologiczno-politycznym profilu współczesnej SPD, choć wśród jej lewicowego aktywu (zwłaszcza Młodych Socjalistów) często uznawano tego rodzaju współpracę za życiową konieczność klasy robotniczej RFN, a między przedstawicielami DGB i francuskiej CGT już były nawiązywane kontakty w czasie strajków obejmujących wielkie koncerny europejskie.

Teza 204 Programu długofalowego SPD głosi, że:

„Nasza polityka bezpieczeństwa i obrony ma wyłącznie defensywny charakter i służy polityce odprężenia⁸⁹. Zachodni sojusz obronny stanowi na przewidziany czas jedyne ramy, w których Republika Federalna zapewnia swe własne, jak i europejskie bezpieczeństwo. Musi ona wnosić w tym zakresie odpowiedni wkład”.

Teza ta, której autorstwo przypisuje się Helmutowi Schmidtowi, przyjmuje za przesłankę parytet zbrojeń wojskowych, będących — według Schmidta — warunkiem utrzymania pokoju. Uzasadnienie to, mimo iż nie figuruje w tekście Programu, wywodzi się z antykomunistycznej koncepcji tzw. równowagi strachu, do której tak chętnie odwoływali się przeciwnicy międzynarodowego odprężenia. Rzecz charakterystyczna, że w Programie długofalowym mówi się o prognostycznym planowaniu wy-

⁸⁸ Langzeitprogramm 1. Texte, s. 29.

⁸⁹ Tamże, s. 74; L. Meissner, *op. cit.*, ss. 58 - 59.

datków zbrojeniowych i wojskowych do 1985 r., które — miast maleć — będą wzrastać od 4,1⁰/₀ do 5,8⁰/₀ rocznie. Nie bez znaczenia jest także fakt, że w okresie pierwszego rządu koalicji socjal-liberalnej wydatki wojskowe RFN nie uległy bynajmniej redukcji. Co więcej, w 1972 r. Republika Federalna miała największy budżet wojskowy w porównaniu z wszystkimi dotychczasowymi budżetami wojskowymi rządów niemieckich w okresie pokojowym. Budżet ten zwiększył się w 1972 r. o 11⁰/₀ podczas gdy cały budżet rządu federalnego w 1972 r. zwiększył się tylko o 8,4⁰/₀⁹⁰. Interesujące jest obliczenie, z którego wynika, że w ciągu minionych dwudziestu lat RFN wydała na cele zbrojeniowe i wojskowe 360 mld marek⁹¹. Tak więc, jeśli chodzi o wydatki na zbrojenia, o stosunek do NATO, do EWG i generalnie o całą politykę zachodnią RFN, te poczynania SPD były w latach 1969 - 1972 w dużym stopniu zbieżne z polityką zachodnią chrześcijańskich demokratów. Pozytywny w zasadzie stosunek kierownictwa SPD do Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz zapowiedź ministra spraw zagranicznych Waltera Scheela, że budżet wojskowy RFN ulegnie redukcji⁹², świadczyły o zamierzeniach socjal-liberalnej koalicji rządowej do kontynuowania pokojowej linii w jej polityce zagranicznej. Zapowiedzi redukcji budżetu wojskowego nie spełniły się. W latach 1973 - 1974 wzrastał on nadal wynosząc w 1974, formalnie 27 600 milionów marek, a faktycznie przeszło 41 milionów marek.

Współczesna SPD, a ściślej — jej kierownictwo, mimo niewątpliwych zasług w walce o pokojową linię w polityce zagranicznej RFN, należy do antykomunistycznego odłamu w światowym ruchu socjaldemokratycznym. Koncepcja dobrosąsiedzkich, pokojowych stosunków z krajami socjalistycznymi nie oznacza, według interpretacji teoretyków SPD, pozytywnego stosunku do socjalistycznego ustroju i programu społeczno-politycznego partii komunistycznych i robotniczych. W latach 1968 - 1974 wydano szereg zakazów i oświadczeń przeciw współpracy socjaldemokratów z komunistami w RFN na płaszczyźnie międzypartyjnej⁹³. Dnia 8 listopada 1968 r. Prezydium SPD wydało ostre orzeczenie, że tworzenie przez socjaldemokratów wszelkich koalicji z komunistami jest nie do pogodzenia z przynależnością partyjną do SPD. 29 czerwca 1970 r. Zarząd SPD potępił wysłanie przez Młodych Socjalistów delegacji do

⁹⁰ R. Rilling, H. Sychla, *Zur Rüstungspolitik der Regierung Brandt* (Scheel [cz. I]). „Blätter für deutsche und internationale Politik” 1972, nr 6, s. 599.

⁹¹ R. Rilling, H. Sychla, *op. cit.* [cz. II], 1972, nr 8, s. 871.

⁹² „Frankfurter Rundschau” z 17 I 1973, s. 1.

⁹³ S. Miller, *op. cit.*, ss. 60 - 61; „Vorwärts” z 2 I 1969 podkreślał, że „między socjaldemokratami i komunistami nie ma nic wspólnego. Nie ma żadnych podstaw ani do wspólnych rozmów, ani do wspólnego działania”.

Berlina, która została przyjęta przez W. Ulbrichta. 14 listopada 1970 r. trzy najwyższe instancje partyjne SPD — Prezydium, Rada Partyjna i Komisja Kontroli — wypowiedziały się przeciw jakimkolwiek wspólnym działaniom socjaldemokratów z komunistami. W początkach października 1970 r. „Vorwärts” opublikował obszerny artykuł teoretyka SPD prof. dra Richarda Löwenthala pt. *Sozialdemokratie und Kommunismus*⁹⁴. Artykuł ten, utrzymany w jednoznacznie antykomunistycznym tonie, napisany został specjalnie na zlecenie Prezydium SPD.

Nawiązując do pokojowych poczynań socjal-liberalnego rządu RFN na forum międzynarodowym Löwenthal stwierdził, że chodzi o polepszenie stosunków między państwami należącymi do dwóch różnych systemów politycznych, między którymi istnieją zasadnicze sprzeczności. Autor podkreślał, że podejmując wysiłki „zmierzające do porozumienia w polityce zagranicznej z krajami rządzonymi przez komunistów, socjaldemokracja nie dopuści nigdy do zatarcia zasadniczych sprzeczności, jakie dzielą socjaldemokratyczne i komunistyczne cele i metody działania”. W swych wywodach Löwenthal przyznał jednak, że „celem socjaldemokratycznej polityki nie może być wyzwolenie krajów, w których władze sprawują komuniści”. Dotyczy to również NRD. Takie dążenia byłyby bowiem sprzeczne z konsekwentną polityką pokoju, a ponadto nierealistyczne.

Obszerne fragmenty artykułu poświęcone zostały stosunkowi SPD do kapitalistycznej własności prywatnej, stanowiąc w istocie rzecz obronę systemu społecznego RFN i usprawiedliwienie się socjaldemokratycznej elity, dlaczego SPD nie występuje z postulatem uspołecznienia kluczowych gałęzi przemysłu.

„Komunistyczny system NRD — podkreślał w zakończeniu Löwenthal — jest wobec wolnościowego porządku w Republice Federalnej alternatywą nie do przyjęcia. Socjaldemokracja stawia sobie ponownie zadanie bezkompromisowej obrony tego porządku przed wszelkimi zakusami”.

26 lutego 1971 r. Zarząd Główny SPD po trzymiesięcznej partyjnej dyskusji ustalił deklarację programową na temat „stosunku socjaldemokracji do komunizmu”, zawierającą ostre ataki na ustrój społeczny krajów socjalistycznych i ponawiającą bezwzględny zakaz współpracy członków SPD z organizacjami komunistycznymi lub prokomunistycznymi w RFN⁹⁵.

Jeden z głównych teoretyków SPD, prof. dr Ulrich Lohmar, sformułował różnicę między ideologią socjaldemokratyczną a marksistowsko-

⁹⁴ R. Löwenthal, *Sozialdemokratie und Kommunismus*. „Vorwärts” z 8 X 1970; L. Meissner, *op. cit.*, ss. 61 - 63.

⁹⁵ *Zum Verhältnis von Sozialdemokratie und Kommunismus*. Herausgeber: Vorstand der SPD, Bonn 1971, ss. 6 - 14; „Vorwärts” 4 III 1971.

-leninowską w postaci 10 tez, które w gruncie rzeczy sprowadzają się do tradycyjnych zarzutów z antykomunistycznego arsenału⁹⁶. Godna uwagi była jednak konkluzja rozważań autora, sformułowana w tezie 10, która brzmiała następująco:

„Nie ma wspólnych celów socjaldemokratów i komunistów w dziedzinie ideologii i strategii. Cele takie występują tylko w dziedzinach częściowych, ale mają zawsze inne miejsce w hierarchii wartości. Wspólne interesy socjaldemokratów i komunistów powinny sprowadzać się do zapewnienia pokoju, rozbrojenia, wspólnej pomocy dla krajów trzeciego świata i współpracy gospodarczej”.

Zjazdy okręgowe SPD, na których sukcesy często odnosili przedstawiciele lewicy, oraz nasilające się kontrowersje wokół *Programu długofalowego* uwidocznily ostre sprzeczności między lewicą i prawicą partyjną. Lata 1969 - 1973 były również widownią konsolidacji Młodych Socjalistów w stosunkowo jednolitą grupę pod względem ideologicznym. *Jungsozialisten* stali się siłą odzwierciedlającą poglądy polityczne lewicy i spełniającą funkcję jej ośrodka politycznego⁹⁷. Kongres federalny *Juso* w Bremie w grudniu 1970 r. wypowiedział się za współdziałaniem z partiami komunistycznymi. Jako cele dążeń Młodych Socjalistów w *Dokumentie strategicznym Juso*, opracowanym w 1971 r., wymieniano: podporządkowanie produkcji potrzebom społecznym, demokratyzację wszelkich dziedzin życia, zrównanie szans życiowych wszystkich obywateli, zlikwidowanie indywidualistyczno-egoistycznej zasady wydajności i konkurencji na korzyść kolektywno-solidarnościowych form życia, stworzenie świadomości politycznej w celu racjonalnego samosterowania. Realizacja tych postulatów miała doprowadzić do zdemokratyzowania władzy dyspozycyjnej środków produkcji, których uspołecznienie było konieczne dla likwidacji ustroju kapitalistycznego. Środkiem realizacji socjalizmu w myśl tezy 32 *Dokumentu strategicznego Juso* stanowiło „zróżnicowane sterowanie globalne gospodarką w kierunku demokratycznie kontrolowanego planowania gospodarczego” osiąganę poprzez kontrolę inwestycji oraz uspołecznienie kluczowych gałęzi przemysłu, a także banków i instytucji kredytowych. W latach 1970 - 1971 stan liczebny Młodych Socjalistów wzrósł do 250 000 członków. Robotnicy stanowili 24% kadry, pracownicy umysłowi — 31%, urzędnicy — 22%, studenci — 7%, a wolne zawody i inni — 16%. W początkach 1972 r. *Juso* opanowali ważniejsze stanowiska w trzech podokręgach SPD, w Bonn, Bremie i Monachium. Umocniono pozycję we Frankfurcie n. M. i w Hanowerze, zdo-

⁹⁶ U. Lohmar, *Sozialdemokratie und Kommunismus, Anmerkungen zur ideologischen Koexistenz*. „Die Zeit” z 21 IV 1972; L. Meissner, *op. cit.*, ss. 63 - 64.

⁹⁷ G. Börnsen, *op. cit.*, ss. 60 - 66; W. Abendroth, *ibid.*; L. Meissner, *op. cit.*, ss. 125 - 153; M. Sabois, *Was ist Juso-Sozialismus?* „Die Neue Gesellschaft” 1974, nr 3; S. Wysocki, *op. cit.*, ss. 350 - 364.

bywając władzę w licznych organizacjach Dolnej Saksonii. Kongres *Juso* w Oberhausen w dniach 25 - 27 lutego 1972 r. określił dalekosiężne cele organizacji: uspołecznienie kluczowego przemysłu, banków i towarzystw ubezpieczeniowych oraz komunalizację gruntów. Potępiono kampanię przeciw komunistom w RFN, wezwano SPD do energiczniejszej walki z CDU i o realizację polityki wschodniej. Nowym przewodniczącym organizacji na miejsce Karstena Voigta wybrano ekonomistę Wolfganga Rotha. Następną konferencja federalna *Juso* w Bad-Godesberg 9 - 10 marca 1973 r. przyniosła porażkę lewicowej *Stamokap* w *Juso*. Frakcję tę tworzyli zwolennicy teorii *Staatsmonopolistischer Kapitalismus*, skupiający się we frankfurckiej grupie Młodych Socjalistów, pod wodzą R. Eckerta i wzywający w latach 1971 - 1972 do jedności akcji SPD z komunistami. Kongres odciął się od organizacyjnej współpracy *Juso* z komunistami (30 aktywistów frakcji 8 marca 1973 r. zgłosiło akces do DKP) i stosunkowo ostrożniej od poprzednich zjazdów *Juso* sformułował zastrzeżenia i postulaty wobec programu SPD, unikając otwartych rozdzwień z kierownictwem partyjnym. Ostrzeżenia cieszącego się w środowiskach SPD wielkim autorytetem głównego przywódcy W. Brandta przeciw próbom podważania całości założeń *Programu długofalowego* i radykalnym żądaniom Młodych Socjalistów, które wypowiedział on w dniu 17 marca 1973 r. na posiedzeniu najwyższych gremiów partyjnych w Bonn, uśmierzyło przejściowo walki programowe w przeddzień ogólnokrajowego zjazdu⁹⁸. Niemniej jednak na XVI zjeździe w Hanowerze (10 - 14 kwietnia 1973 r.) doszło do konfrontacji poglądów obu stron. Prezydium partii, frakcja poselska w *Bundestagu* i skrzydło prawicowe SPD odniosły sukces w kwestiach strategicznych polityki kierownictwa partyjnego w zakresie: polityki zagranicznej i wojskowej oraz dotychczasowych koncepcji polityki gospodarczej i społecznej⁹⁹. Jednak opozycja okazała się wystarczająco silna (dysponując przeszło jedną trzecią delegatów) dla wymuszenia na kierownictwie koncesji w wielu sprawach szczegółowych. W skład Zarządu Głównego weszli znani działacze lewicy: Rudi Arndt, Wilhelm Dröschler, Erhard Eppler, Friedrich Bruno, Heinz Juncker, Hans Matthöffer, Peter von Oertzen, Harry Ristock, Vera Rüdiger, Werner Vitt oraz przywódca *Jungsozialisten* Wolfgang Roth¹⁰⁰. W poprzednim Zarządzie zasiadał tylko jeden przedstawiciel lewicy Jochen

⁹⁸ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 19 III 1973; J. Sawczuk, *Kontrowersje w SPD*, s. 101.

⁹⁹ F. Wesemann, *Wo wird denn Politik gemacht? Vorstand und Autorität*. „Vorwärts” z 12 IV 1973; G. E. Gründler, *Hannover machte die SPD stärker. Nach dem Parteitag*. „Vorwärts” z 19 IV 1973.

¹⁰⁰ W. Abendroth, jw.; J. Besser, *Nach links — wohin denn sonst?* „Vorwärts” z 19 IV 1973; „FAZ” z 16 IV 1973; „Der Spiegel” z 16 IV 1973.

Steffen, który utrzymał swą pozycję. Czołowi eksponenci prawicy — Hans Apel, Egon Franke i przewodnicząca *Bundestagu* Annemarie Renner — nie zostali wybrani do Zarządu, jednak prawe skrzydło *SPD* utrzymało większość.

Swoistym sukcesem lewicy partyjnej była jedna z pierwszych uchwał zjazdu hanowerskiego o powołaniu nowej komisji d. s. planu długofalowego pod przewodnictwem Petera von Oertzena¹⁰¹. Zadaniem jej było dokonanie zmian w projekcie programu na podstawie zgłoszonych na zjeździe postulatów oraz nadsyłanych dezyderatów organizacji terenowych. Zalecono komisji w pierwszym rządzie zwrócenie uwagi na „ograniczenie władzy wielkich koncernów” poprzez kontrolę inwestycji i kwalifikowane współdecydowanie, szeroką demokratyzację społeczeństwa i przejście środków produkcji na własność państwa. Wzrastająca presja związków zawodowych zmusiła prezydium i skrzydło prawicowe *SPD* do ważnej koncesji — rozszerzenia prawa współdecydowania zatrudnionych na wszystkie większe przedsiębiorstwa. W miesiącach lata i jesieni 1973 r. miały miejsce ostre wystąpienia kierownictwa *SPD* przeciw popieraniu przez socjaldemokratów akcji tzw. dzikich strajków, tworzeniu odrębnych organizacji zawodowych i przejawom współpracy Młodych Socjalistów z komunistami¹⁰². Na łamach „Vorwärtsu” doszło do polemik między Hermanem Kreutzerem — przedstawicielem sił konserwatywnych, i P. von Oertzenem¹⁰³. Były to objawy usztywnienia stosunku środowisk centrystyczno-prawicowych *SPD* do lewicy socjaldemokratycznej.

Następny (1974) rok zaznaczył się w ewolucji ideologiczno-programowej *SPD* wyraźnym wzrostem tendencji centrystyczno-prawicowych i nasileniem ataków sił konserwatywnych przeciw lewicy w obliczu poważnych trudności zewnętrznych i wewnętrznych zachodniemieckiej socjaldemokracji. Poprzedni (1973) rok zakończył dokonany przez Brandta zwrot w polityce zagranicznej RFN poprzez: wejście w życie od 1 stycznia 1973 r. układu zasadniczego o podstawach stosunków między RFN i NRD z 21 grudnia 1972 r., przyjęcie obu państw niemieckich do

¹⁰¹ Tamże; P. von Oertzen, *Thesen zur Strategie und Taktik des Demokratischen Sozialismus in der Bundesrepublik Deutschland*, „Die Neue Gesellschaft” 1974, nr 1 - 2; tenże, *Die Aufgabe der Partei*. Bonn 1974, ss. 51 - 71. J. Sawczuk, jw., s. 102.

¹⁰² H. Schueler, *Die SPD ist nicht für Spaltung. Neue Formen der Solidarität*. „Vorwärts” z 13 IX 1973; H. J. Voguel, *Diskussion in der SPD. Auf die Spielregeln achten. Die Konflikte innerhalb der Partei können zur Klärung beitragen*. „Vorwärts” z 18 X 1973; M. Rakowski, *Dymisja kanclerza*. Warszawa 1975, ss. 19 - 23.

¹⁰³ „Vorwärts” z 27 IX 1973.

ONZ (7 października 1973 r. na XXVIII sesji Zgromadzenia Ogólnego), podpisanie układu o wzajemnych stosunkach RFN z ČSSR (11 grudnia 1973 r. w Pradze) oraz ratyfikację przez *Bundestag* już w początkach 1974 r. układu o nierozprzestrzenianiu broni nuklearnej (20 lutego 1974 r.). XVI Zjazd federalny SPD w Hanowerze był przejawem siły partii i potwierdzeniem wielkiego autorytetu Brandta zarówno wśród elity i aparatu socjaldemokracji, jak i szeregowych mas¹⁰⁴. Zapowiedziane na zjeździe hanowerskim przez Brandta przywrócenie priorytetu problematyki wewnętrzno-politycznej w RFN zdawało się mieć wszelkie szanse powodzenia w sytuacji kryzysu wewnętrznego chadecji i okresu „ciszy wyborczej” 1973 r. w Niemczech Zachodnich. Jednak 1974 r. przyniósł rządzącej SPD już na początku niepowodzenia w postaci: napięć ekonomicznych i socjalno-rynkowych, będących pochodną kryzysu paliwowo-energetycznego, nowych i znacznie większych niż w 1973 r. strajków i niepowodzeń partii w wyborach krajowych w Hamburgu (3 marca 1974 r.), w których CDU osiągnęła istotny przyrost głosów (7,8%), a SPD poniosła znaczne straty (10,4%)¹⁰⁵. W ciągu 1974 r. i początkach 1975 r. objawy recesji w gospodarce RFN pogłębiały się wytwarzając w społeczeństwie nastroje niepewności i poczucie zagrożenia bezpieczeństwa socjalnego¹⁰⁶. Chadecja, przewyciężając kryzys wewnętrzny (na zjeździe w Hamburgu w końcu listopada 1973 r.), przeszła do demagogicznych ataków na politykę wewnętrzną i zagraniczną rządowej koalicji SPD-FDP, wykorzystując zrećnie niezadowolone ludności ze zwyczajów i zjawisk inflacyjnych oraz nastroje niepewności w związku z kurczeniem się rynku pracy¹⁰⁷. CDU odniosła sukcesy w wyborach krajowych do dalszych *Landtagów*, utrzymując swe monopartyjne rządy w Nadrenii-Palatynacie i Szlezwiku-Holsztynie (w następstwie wyborów 9 marca i 13 kwietnia 1974 r.). Przyrost głosów CDU w obu tych krajach wynosił w stosunku do poprzednich wyborów — 3,9% i 1,5%, a straty SPD — 2% i 0,9%. W wyborach do *Landtagu* bawarskiego (27 października 1974 r.) CSU rozszerzyła b. wydatnie zasięg swych wpływów (o 5,7%), a SPD poniosła straty (3,1% głosów). Spadek głosów na listy SPD nastąpił również w wyborach krajowych w Dolnej Saksonii i Hesji (9 czerwca i 27 października 1974 r. o 3,2% i 2,7%), gdzie tylko jej sojusz z FDP

¹⁰⁴ „Vorwärts” z 19 IV 1973.

¹⁰⁵ *Hamburg war eine Entladung*. „Der Spiegel” 1974, nr 11. *Wahlkampf: Jede Woche ein viertel Prozent*. „Der Spiegel” 1974, nr 17.

¹⁰⁶ *DKP antwort auf Fragen der Staginflation*. Herbert Mies: *Unser Kampf gilt den realen Ursachen von Inflation und Arbeitslosigkeit*, „Deutsche Volkszeitung” 1974, nr 4; *Krise „Den Jüngsten beissen die Hunde”*. *Arbeitslos ohne je gearbeitet zu haben: 200 000 Jungen und Mädchen finden weder Lehrstellen noch Aushilfsjobs*. „Der Spiegel” 1974, nr 50.

¹⁰⁷ *Strauss: Warten auf die letzte Chance*. „Der Spiegel” 1974, nr 43.

udaremnił objęcie władzy przez chadecję. Jedynie z wyborów do władz komunalnych Saary (5 maja 1974 r.) SPD wyszła zwycięsko utrzymując nie tylko swój stan posiadania z 1968 r., ale także powiększając go. Również wybory do Izby Deputowanych Berlina Zachodniego (2 marca 1975 r.) przyniosły CDU przyrost głosów (5,8⁰/o), a straty SPD (7,7⁰/o). Sukces koalicji rządowej po tych licznych niepowodzeniach nastąpił dopiero w ostatnich wyborach do parlamentów krajowych w Północnej Nadrenii-Westfalii i Saarze (4 maja 1975 r.). W największym i najbardziej uprzemysłowionym kraju RFN, jakim jest Północna Nadrenia-Westfalia, SPD i FDP utrzymały stan posiadania zapewniając ciągłość swych rządów, a w Saarze stanowiącej domenę wpływów chadecji od 28 lat partie koalicji rządowej przełamały większość absolutną chadecji zdobywając taką samą ilość mandatów do *Landtagu* w Saarbrücken co CDU.

W sytuacji wewnętrznej SPD zmiennym objawem przesunięć na prawo były powtarzające się i coraz ostrzejsze ataki na Młodych Socjalistów przez przedstawicieli prawicy i grawitujących do niej centrystów¹⁰⁸, zmierzające najwidoczniej do okiełznania aktywności *Juso*. Aktywizacji sił konserwatywnych, reprezentowanych w partii przez: pravicę pod wodzą Hansa Jochena Voguela i ministrów Egona Franke i Georga Lebera; pragmatyków-centrystów skupionych wokół Helmuta Schmidta, Apela Heinza Ruhnau, Hansa Rohdego, należących do młodych ministrów i sekretarzy stanu w rządzie; teoretyków prawicowych z Bruno Friedrichem i Herbertem Ehrenbergiem na czele oraz zachodniobermliński *Bund Freies Deutschland*¹⁰⁹, a wyrażających bardziej burżuazyjny niż ludowy kierunek socjaldemokracji, przeciwstawiało się: skrzydło związkowe, skupiające aktywność SPD związany z DGB i IG-Metall pod wodzą Heinza Oskara Wettera; lewicowi Młodzi Socjaliści i związani z lewicą postępowi teoretycy — Johann Steffen, Karsten Voigt, Johano Strasser, a do niedawna także P. von Oertzen — ostatnio grawitujący ku centrystom. Dalsze tarćia zaznaczyły się między środowiskami terenowych funkcjonariuszy partyjnych oraz intelektualistów i artystów zaangażowanych w SPD. Autorytet przewodniczącego Zarządu Głównego i wybitnego przywódcy Brandta, reprezentującego liberalno-demokratyczne pozycje umiarkowanego centrum, hamował narastanie napięć i konfliktów w SPD¹¹⁰. Jed-

¹⁰⁸ B. Friedrich, *Die Bewährung der SPD als Regierungspartei entscheidet auch über ihre Zukunft*. „Vorwärts” z 17 I 1974. H. W. Sabais, *Was ist Juso-Sozialismus?* „Neue Gesellschaft” 1974, nr 3; J. Besser, *Pragmatismus muss kein über sein*. „Vorwärts” z 14 XI 1974.

¹⁰⁹ *Bund Freies Deutschland*. „Vorwärts” z 11 VII 1974.

¹¹⁰ SPD: *Ohne Willy Brandt sind wir weg*. „Der Spiegel” 1974, nr 14; T. Kajan, *Jubiläum Brandta i hamburska niespodzianka*. „Nadodrże” 1974, nr 6.

nak ustąpienie Brandta ze stanowiska kanclerza 7 maja 1974 r. wskutek znanej afery osłabiło jego autorytet przywódczy. Następcą Brandta na stanowisku kanclerza Helmut Schmidt, jako wiceprzewodniczący Zarządu Głównego od maja 1970 r. i kanclerz, stał się drugim przywódcą SPD¹¹¹. W triumwiracie przywódczym pozostawał nadal — obok Brandta i Schmidta — H. Wehner, eliminowany jednak stopniowo na coraz dalsze pozycje. Wysunięcie się Schmidta na czoło SPD oznaczało wzmocnienie sił prawicowo-konserwatywnych w partii. Zaznaczający się w taktyce SPD zwrot na prawo zaktywizował czynniki prawicowo-konserwatywne od połowy 1974 r., przy równoczesnym osłabieniu wystąpień lewicy. Dążenia Schmidta do koncentracji sił i zapewnienia zwartości partii wzbudziły wkrótce krytyczne komentarze, że SPD przemienia się z partii w kanclerskie ugrupowanie wyborcze¹¹². Rzecznikami opozycji w Zarządzie Głównym wobec metod Schmidta stali się: Ehmke, von Oertzen i Steffen. Tarciom wewnętrznym w SPD towarzyszyło w ciągu 1974 r. formułowanie i rozwijanie przez P. von Oertzena i innych teoretyków nowych tez programowych o współczesnym demokratycznym socjalizmie w RFN na łamach teoretycznego pisma SPD¹¹³. Aktywność Juso w ciągu wiosny i lata 1974 r. przejawiająca tendencje w kierunku dostosowania się do apeli i ostrzeżeń Zarządu Głównego oraz zachowywania milczenia, ożywiła się na przełomie 1974/1975 r. Po ostrych atakach Schmidta w przemówieniu wygłoszonym 21 września 1974 r. na zjeździe organizacji SPD w Hamburgu, nastąpiły stanowcze repliki przywódców Młodych Socjalistów i nowej przewodniczącej organizacji (od 1974 r.) Heidemarie Wiczorek-Zeul i wiceprzewodniczącego Johano Strassera¹¹⁴. Przywódcy Juso wysunęli zarzuty, że „obecna polityka SPD w rządzie może zniszczyć bazę partyjną”. W krytycznych ocenach Schmidta i procesów zachodzących w SPD wysunęła się zwłaszcza na czoło frankfurcka grupa Juso, kierowana przez dawnego przywódcę Młodych Socjalistów Karstena Voigta. Kongres federalny Juso, obradujący w dniach 28 lutego - 1 marca 1975 r. w Wiesbaden, uchwalił przyjęcie *Dokumentu podstawowego* zawierającego propozycję antykapitalistycznej reformy struktury z uspołecznieniem kluczowych dziedzin gospodarki i hasła walki o socjalizm demokratyczny¹¹⁵. Obok Młodych Socjalistów przedstawicielami sił le-

¹¹¹ Helmut Schmidt — der neue Kanzler. „Der Spiegel” 1974, nr 20; „Vorwärts” z 20 VI 1974; „Welt der Arbeit” z 21 VI 1974; H. Schmidt, *Auf dem Fundament des Godesberger Programm*. Bonn—Bad-Godesberg 1974; *Rivalen oder Freunde*. „Stern” 1975 nr 20.

¹¹² „Vorwärts” z 14 XI 1974; „Der Stern” z 17 X 1974; „Die Welt” z 7-8 X 1974.

¹¹³ P. von Oertzen, *Thesen zur Strategie und Taktik des Demokratischen Sozialismus in der BRD*. W: *Die Aufgabe der Partei*, ss. 73 - 106.

¹¹⁴ „Vorwärts” z 14 XI 1974.

¹¹⁵ „Frankfurter Rundschau” z 1 III 1975; „Die Zeit” z 7 III 1975.

wicy w socjaldemokracji stały się nowo powstałe Wspólnoty Robocze (*Arbeitsgemeinschaften*) SPD. Siły umiarkowanego centrum w SPD skupiają się wokół swego przywódcy W. Brandta, który w przemówieniu w Bonn 2 kwietnia 1974 r. akcentował wolę zachodnioniemieckiej socjaldemokracji pozostania partią centrową, ponieważ demokracja bez centrum nie może uzyskać większości¹¹⁶. Jednocześnie Brandt zażądał rozstania się z tymi członkami, którzy opuścili płaszczyznę programu godesberskiego i tzw. socjalizmu demokratycznego współdziałając z komunistami lub w inny sposób naruszając solidarność partyjną.

Proces przeobrażeń wewnętrznych SPD w latach 1966 - 1974 przebiegał w znacznie lepszej sytuacji od poprzedniego okresu 1959 - 1965. Stan osobowy partii wzrósł z 733 000 członków w 1967 do 954 394 w końcu 1972 r.¹¹⁷ Nie wpłynęło to jednak na zwiększenie dopływu robotników do SPD. Przeciwnie, w ostatnim okresie nastąpił poważniejszy niż w latach 1959 - 1966 spadek robotników w kadrze członkowskiej zachodnioniemieckiej socjaldemokracji. Udział robotników w SPD zmniejszył się z 49,4% ogółu członków partii w 1966 do 27,6% w 1972 r.¹¹⁸. Natomiast odsetek pracowników umysłowych w 1972 r. wzrósł do 25% ogólnego stanu członków. Udział urzędników zmniejszył się wprawdzie nieco z 10,4% w 1966 do 9% w 1972 r. W sumie jednak obie te grupy: pracowników umysłowych i urzędników stanowiły w 1972 r. — 34% ogółu członków partii, wypełniając ubytek robotników. Przyczyną polityczną tego stanu rzeczy był fakt, że SPD stała się atrakcyjniejszą dla kręgów pracowników i urzędników średniego szczebla niż dla środowisk robotniczych. Również zmniejszenie się robotników w ogólnej liczbie zatrudnionych w RFN wywarło z pewnością istotny wpływ. Najliczniejszą grupą społeczno-zawodową SPD w 1972 r. — po robotnikach i pracownikach umysłowych — stali się w latach 1970 - 1972 studenci i uczniowie, stanowiący w końcu 1972 r. — 15,9% ogółu członków, a poprzednio nie byli wykazywani zgoła w statystykach partyjnych jako samodzielna grupa¹¹⁹. Dalsze miejsce zajmowali: urzędnicy i gospodynie domowe (stan tych ostatnich utrzymał się przy 9% od 1966 r. do 1972 r., podczas gdy w 1958 r. było ich 11,2%). Jako nowe grupy pojawili się także w 1972 r. żołnierze (1,1%) i rolnicy (0,3%). Przedstawione zmiany w składzie społecznym SPD wskazywały, że zachodnioniemiecka socjaldemokracja w latach 1967 - 1972 przekształciła się faktycznie z partii ludowej (*Volks-*

¹¹⁶ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 3 IV 1974; „Frankfurter Rundschau” z 3 IV 1974; „Die Welt” z 3 - 4 i 8 IV 1974.

¹¹⁷ S. Miller, *op. cit.*, s. 65.

¹¹⁸ Tamże, s. 67; G. Winkler, *Arbeiter in der SPD. Wo sind sie geblieben?*, „Vorwärts” z 18 X 1973.

¹¹⁹ Tamże.

partei) w stronnictwo integracyjne (*Integrationspartei*)¹²⁰, skupiające w swych szeregach przedstawicieli niemal wszystkich warstw społecznych z wyjątkiem wielkiej burżuazji.

SPD, będąca partią masową o długiej historii działania i doświadczona licznymi klęskami (co wywarło znaczny wpływ na mentalność kadry przywódczej), przekształciła się w Niemczech Zachodnich po krótkim okresie radykalizmu (1945 - 1950) z partii formalnie marksistowskiej w ludową partię liberalną o charakterze demokratyczno-lewicowym. Wielonurtowość — zasadniczy rys SPD od początku istnienia — została wprowadzona teraz do programu z formalnym dopuszczeniem różnic światopoglądowo-filozoficznych, wywierających istotny wpływ na ogólne założenia socjaldemokracji. Proces przeobrażeń ideologiczno-programowych SPD zrealizowany został głównie w latach 1959 - 1966. Doprowadził on do zasadniczych zmian w strukturze partii, klasa robotnicza przestała być jej głównym oparciem. Obok środowisk robotniczych zasadniczą bazą społeczną SPD stało się drobne i średnie mieszczaństwo oraz inteligencja pracująca. Ewolucja ideologiczno-programowa SPD w latach 1966 - 1973 nie zmieniła zasadniczych założeń programowych z 1959 r., a prowadzone ożywione dyskusje wewnątrzpartyjne miały uzupełnić braki programowe i rozładować nastroje niezadowolenia. Współczesna SPD nie jest jako partia organizmem ideologicznie jednolitym. Występują w niej różne nurty i tendencje. W ciągu kilku ostatnich lat (1968 - 1974) silniejszą stała się lewica socjaldemokratyczna. W dziedzinie ideologii i programu partii obowiązują dotychczas nadal poglądy kierownictwa SPD. Zdelegalizowanie KPD w 1956 r. i rozniecenie nastrojów rewizjonistyczno-odwetowych w Niemczech Zachodnich przez CDU/CSU wyeksponowało w tym kraju znaczenie antykomunizmu. Umożliwiło to SPD zajęcie dominującej pozycji w zachodnioniemieckim ruchu robotniczym.

¹²⁰ Tamże; H. Schueler, *In Godesberg steckt noch mehr. Die SPD: Aus der Volkspartei wurde eine Integrationspartei.* „Vorwärts” z 5 IV 1973.

¹²¹ H. Schueler, *op. cit.*, *Die bürgerliche Linke in der SPD überrollt von einer Lawine. Strukturwandel in der Partei.* „Weisse-Kragen-Berufe” haben an der Basis meist das Sagen. „Vorwärts” z 27 VI 1974.